МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет фізико-математичної та природничої освіти
Кафедра географії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
БАКАЛАВРА

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ УМІНЬ ЗДІЙСНЕННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ

Виконала: студентка IV курсу 42 групи
освітньої програми: Середня освіта (Географія. Біологія та здоров'я людини)
спеціальності: 014.07. Середня освіта (Географія)
Валюх Анна Михайлівна

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Максютов Андрій Олексійович

Умань – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕТНОГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 7

1.1. Етнос і етнічна структура населення як об’єкт суспільно-географічних досліджень 7

1.2. Географічні особливості етнічних процесів 17

1.3. Методика суспільно-географічних досліджень етнічної структури і різноманітності населення 27

РОЗДІЛ 2 ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЯВІВ ЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ І ДИНАМІКИ ЕТНІЧНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ 35

2.1. Вплив етнічної структури населення на формування демографічної ситуації та хід демографічних процесів 35

2.2. Географічні аспекти мовної ситуації як індикатора асиміляційних процесів 39

РОЗДІЛ 3 ПРОФЕСІЙНА ПЕДАГОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ 43

3.1. План-конспект уроку для учнів 8 класів на тему: Кількість населення в світі та Україні. Чинники, що впливають на кількість населення: природний рух, міграції. 45

ВИСНОВКИ 51

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 54

ДОДАТКИ 60

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається тим, що етнічна структура населення та рівень його етнічної різноманітності є ключовими характеристиками будь-якої людської спільноти. Саме вони зумовлюють культурне середовище регіону – як матеріальне, так і духовне, – а також формують міжетнічні відносини, політичні орієнтації окремих етнічних груп, що безпосередньо позначається на державній національній політиці та характері сусідських міждержавних стосунків.

Національний склад населення будь-якої території формується насамперед під впливом її етногеографічного положення та історичних процесів державного будівництва. Суттєвий вплив справляють і політичні чинники – зміна політичних режимів, трансформація державних кордонів тощо. Розпад Радянського Союзу, утворення незалежних держав на його просторах, посилення міждержавних міграційних потоків, піднесення національної свідомості – що, зокрема, відбилося у зміні самоідентифікації частини населення – стали потужним імпульсом для розгортання етноеволюційних і етнотрансформаційних процесів в Україні загалом та в її прикордонних етноконтактних регіонах зокрема. З огляду на це, вивчення географічних особливостей етнічної структури населення є науково актуальним і перспективним напрямом.

Теоретичне осмислення проблематики етносу здійснювали українські вчені: Я. Дашкевич, М. Драгоманов, С. Дністрянський, Ю. Липа, Г. Лозко, С. Макарчук, О. Нельга, Я. Пастернак, А. Пономарьов, Ю. Римаренко, С. Рудницький, М. Тиводар, М. Шаповал, М. Юрій та ін. Більшість із них дотримується біосоціальної концепції етносу, відповідно до якої розкриття його сутності потребує одночасного врахування як біологічних аспектів (антропологічних особливостей, природно-географічних умов, характеру природного відтворення населення), так і соціальних (шляхів історичного розвитку, суспільного устрою, специфіки господарської діяльності, побуту, традицій і культури).устрій, специфіку господарської діяльності, побут,

традиції, культуру).

Мета дослідження полягає у характеристиці територіальних особливостей етнічної структури населення Західноукраїнського регіону, з'ясуванні впливу цієї структури на демогеографічну ситуацію, перебіг демографічних і міграційних процесів, а також у розкритті географічних аспектів прояву етнічних процесів у досліджуваному регіоні.

Для реалізації поставленої мети вирішувалися такі **завдання**:

1. визначити етнічну структуру населення Західноукраїнського регіону, розкрити просторові відмінності та особливості розселення найчисельніших етнічних груп;
2. встановити рівень етнічної різноманітності населення і з'ясувати його залежність від відстані до державного кордону, рівня урбанізованості та людності міст;
3. виявити етнічні особливості демографічного потенціалу й оцінити вплив етнічної структури на перебіг демографічних і міграційних процесів;
4. розкрити географічні аспекти етномовної ситуації в Західноукраїнському регіоні як індикатора асиміляційних процесів;
5. охарактеризувати географічні особливості етнічних процесів та їх вплив на динаміку етнічної структури населення;
6. визначити професійну педагогічну спрямованість результатів дослідження.

Об'єкт дослідження: географічні особливості розселення етнічних груп, рівень етнічної різноманітності населення та просторові аспекти етнічних процесів.

Предмет дослідження: населення Західноукраїнського регіону.

Методи дослідження. Вирішення поставлених завдань здійснювалося із застосуванням як загальнонаукових, так і конкретно-наукових методів. Зважаючи на складне поєднання різноманітних за генетичною і мовно-культурною спорідненістю етносів, що характерне для прикордонних етноконтактних смуг, у дослідженні широко використовувався метод

системно-структурного аналізу. Вивчення ретроспективно-хорологічних особливостей освоєння регіону та сучасної динаміки його етнічної структури здійснювалося методами синхронного аналізу. Аналіз демографічних, міграційних та інших етносоціальних процесів проводився із залученням статистичних і математичних методів, а причинно-наслідкові зв'язки між явищами виявлялися за допомогою факторного аналізу. Для дослідження просторових відмінностей етнічної структури та рівня етнічної різноманітності застосовувалися картографічний і порівняльно-географічний методи. Додатково використовувалися методи класифікації та типізації поселень, аналізу аналогових ареалів, літературний і описовий.

Практична значущість. Отримані результати можуть бути використані організаціями у сфері охорони культурної спадщини, міжнаціональних відносин та релігії. Розроблені методичні засади й алгоритми суспільно-географічного дослідження територіальної ідентичності населення придатні для застосування в аналогічних студіях щодо інших регіонів України та зарубіжних країн.

Наукова новизна. У ході дослідження отримано такі результати: розкрито територіальні особливості етнічної структури Західноукраїнського регіону загалом і в розрізі окремих прикордонних сегментів; виявлено відмінності у просторовій концентрації розселення українців та етнічних меншин залежно від людності міст і етногеографічного положення територій; визначено функціональну залежність рівня етнічної різноманітності від розміру міст, рівня урбанізованості та етногеографічного положення; розкрито географічні аспекти етномовної ситуації як індикатора асимілятивних процесів; окреслено тенденції сучасних етнотрансформаційних процесів та динаміки етнічної структури населення.

Апробація дослідження. Основні результати дослідження викладені у збірнику матеріалів XI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті», а також доповідались та

обговорювались на науково-методичному семінарі «Природничі та суспільні географічні студії: сучасний вимір».

Публікації. За матеріалами досліджень, представлених у дослідженні, опубліковано 1 статтю: Максютов А.О., Валюх А.М. Суспільно-географічне дослідження структури населення Західноукраїнського регіону: *матеріали XI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. «Інтеграція фундаментальних та прикладних досліджень в географічній, екологічній та хімічній освіті»*. (м. Умань, 21 листопада 2025 р.). Умань: 2025. С. 135–138.

Структура роботи: Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (59), 6 додатків на 7 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 66 сторінок, із них – 53 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕТНОГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Етнос і етнічна структура населення як об'єкт суспільно-географічних досліджень

Населення планети, що налічує понад 8,3 млрд осіб, відзначається надзвичайною різноманітністю в етнічному, культурному, мовному, расовому та конфесійному відношеннях. За науковими оцінками, на Землі мешкає від 3 до 4 тисяч народів [57, с. 16]. Під «народом» розуміється стійка спільність людей, що склалася історично на певній території й характеризується спільністю відносно стабільних культурних рис, включаючи мову, а також самосвідомістю – усвідомленням своєї єдності та відмінності від інших подібних спільностей [43, с. 192]. Саме в цьому значенні в науковій літературі вживається термін «етнос», або «етнічна спільність» у вузькому розумінні [26, с. 180]. Запровадження цих термінів пов'язане також із тим, що слово «народ» має й інші значення – трудящі, група людей тощо. Водночас у радянській етнографії термін «етнос» з самого початку фактично ототожнювався з поняттям «народ», і таке ототожнення мало місце і в міжнародній науковій практиці [21, с. 224].

В. Джаман, наголошуючи на функції етносу щодо збереження й розвитку мови, культури та історичних традицій, зазначав, що цей термін є родовим для всіх спільностей, ключовим критерієм єдності яких слугують спільна мова, культура та етнонім – самоназва, що визнається кожним членом спільноти. До таких спільностей відносяться плем'я, народність, етнічна група, нація тощо. Дослідник також зауважував, що в науковій літературі, зокрема в офіційній лексикографії, досі не вироблено усталених дефініцій, які дозволяли б чітко розрізнити окремі види етнічних спільностей [11, с. 63]. Однак при вивченні будь-якого явища чи процесу принципово важливо осягнути його сутність. Кожна наука виокремлюється власним понятійно-термінологічним апаратом, і для етногеографії він є особливо складним:

адекватне сприйняття реально існуючих етнічних явищ можливе лише за умови чіткого й однозначного тлумачення відповідних понять.

Центральною категорією етногеографії є «етнос». Цей науковий термін уперше з'явився на межі XVIII–XIX ст. у зв'язку зі становленням етнографії як самостійної дисципліни [50, с. 18]. Він запозичений із давньогрецької мови, де первісно означав «чужинець», «ідоловірець», а вживався у значенні «плем'я негрецького походження», «народ негрецького походження» [58, с. 3].

У середині XIX ст. предмет етнографії – народ – позначався різними термінами: народ, плем'я, раса, нація, зміст яких не збігався. Це зумовило потребу чіткіше окреслити предмет науки. Поняття «етнос» визнали найбільш відповідним, хоча трактували його неоднаково в різних наукових школах і в різні часи: Л. Морган використовував його для позначення раннього ступеня людської історії, Ж. Денікер – етнічної групи, А. Бастіан – історико-культурних провінцій, Ж. Ляпуж – окремої культурної одиниці, М. Могилянський – об'єкта етнографічних досліджень [37, с. 242].

З кінця XIX ст. до ознак етносу переважно відносили мову, спосіб життя та поведінку. Французький антрополог Ж. Денікер вважав, що термін «етноси» має позначати «народи», «нації», «племена», які відрізняються мовою, способом життя, культурою та поведінкою. У своїй класифікації він надав перевагу терміну «народ» перед «етносом» [37, с. 242].

Після Першої світової війни до етнічної термінології знову повернулися дослідники різних країн. Французький етнограф Ф. Рено запропонував розмежувати поняття «етнос» і «великий етнос», хоча ця ідея не знайшла загальної підтримки [57, с. 16]. Значний внесок у розробку поняття «етнос» зробив німецький етносоціолог М. Вебер, який визначав етнічну групу як сукупність людей, що єднається схожістю фізичного типу, подібністю звичаїв або спільними «спогадами» про колонізацію та міграції [7, с. 232].

Різні етнографічні школи продовжували наповнювати поняття «етнос» власним змістом, тривали пошуки етнічних індикаторів – набору ознак для його однозначного визначення. Аж до 70-х рр. XX ст. переважало

переконання, що в основі визначення етносу має лежати суб'єктивний чинник: етнічна самосвідомість (В. Мольман), релігія, мова, національне походження (Н. Глейзер), ціннісні характеристики (М. Може), емоційні та символічні зв'язки (Р. Бретон і М. Пінард) тощо [5, с. 320].

Перші серйозні наукові дослідження етнічних індикаторів пов'язані з іменем П. Кушнера (40–50-ті рр. XX ст.), який виокремив два основних критерії: спільність території та єдність національної (етнічної) самосвідомості. У 60-ті рр. С. Токарєв доповнив цей перелік мовою, спільністю походження, економічними зв'язками та політичним об'єднанням. В. Козлов додав до набору ознак особливості психічного складу, культуру, побут і прагнення до певної форми соціально-територіальної організації. Пізніше Ю. Бромлей включив до структури етносу ендогамію, а С. Арутюнов – синхронні та діахронні зв'язки. У підсумку дослідники обґрунтували положення, що етнос – це не проста сукупність людей, а передусім органічна соціальна система з чіткою структурою й глибинними взаємозв'язками між її елементами. Як будь-який живий організм, він народжується, розвивається і або відмирає, або трансформується [53, с. 165].

Л. Гумільов розглядав етнос як біологічну сутність – феномен біосфери, системну цілісність дискретного типу, що функціонує на геобіохімічній енергії живої речовини відповідно до принципів термодинаміки, підтверджуваних діахронічною хронологією історичних подій [43, с. 121].

У 60-70-х рр. XX ст. сформувалося принципово інше розуміння природи етносу. Соціальні психологи Т. Сібутані та К. Кван сформулювали його так: «Етнічні категорії є суб'єктивними, оскільки існують лише у свідомості людей, однак суб'єктивними вони є не в тому сенсі, що людина може визнати себе ким завгодно» [42, с. 272].

В українській етнології термін «етнос» традиційно ототожнювався з «народом» і лише наприкінці XX ст. набув широкого вжитку в суспільствознавчих дослідженнях. За визначенням А. Пономарьова, «етнос – це усталена спільність людей, що склалася історично на певній території й

характеризується спільністю мови, культури, побуту, психічного складу, єдністю етнічної самосвідомості, зафіксованої у самоназві, а також усвідомленням спільності родового походження і водночас самобутності щодо інших етносів. Це органічна соціальна система з чіткою структурою, основу якої становить система міжпоколінної етнокультурної інформації, освяченої традиціями» [33, с. 148].

На сучасному етапі поняття «етнос» слугує науковим терміном для позначення всіх історичних типів етнічних спільнот – від племен до сучасних націй [43, с. 6].

С. Макарчук, спираючись на зазначені засади, визначає етноси як стійкі міжпоколінні людські спільноти, що природно й історично сформувалися на певних територіях і відзначаються стійкими ознаками (ендогамією, внутрішньою комплементарністю, етнічною свідомістю та етнонімами), а також відносно усталеними особливостями культури й поведінковими стереотипами [33, с. 148].

Кожна концепція по-своєму уявляє структуру етносу залежно від розуміння його природи. Проте більшість дослідників визнають ієрархічний характер цієї структури й виділяють такі рівні:

Власне етнічний – утворений етнічними спільностями та етносоціальними організмами, що характеризуються найвищою інтенсивністю етнічних властивостей і є самостійними одиницями етнічних процесів;

Мікрорівень – складається з мікроетнічних одиниць: окремих індивідів як носіїв етнічних ознак та сім'ї як найменшої етносоціальної групи, що відтворює основні елементи етнічної культури;

Макрорівень – охоплює субетноси, тобто спільноти з менш вираженими етнічними властивостями, які, однак, усвідомлюють свою етнічну єдність і мають специфічні культурні риси;

Метарівень – включає суперетноси, що виникли на основі кількох базових етнічних спільностей і характеризуються нижчою інтенсивністю

етнічних властивостей порівняно з кожною з них окремо [27, с. 208].

Особливе місце в етнічній ієрархії посідають мікроетнічні одиниці, що становлять межу подільності основних етнічних спільностей. Оскільки найменшою неподільною одиницею, при якій зберігаються властивості етносу, є окрема людина, саме вона виступає власне етнічною мікроодиницею. Найменшим елементарним суспільним осередком, що відіграє ключову роль у відтворенні етносу й збереженні його головних властивостей, є сім'я, яку також можна вважати етнічною мікроодиницею.

Багатьом етносам, особливо чисельним або таким, що населяють значну територію, властивий поділ на субетноси та субетнічні групи. Специфіка субетносів здебільшого зумовлена їхнім походженням: вони виникли внаслідок:

– територіального відокремлення частини етносу;

– незавершеності асиміляції етносом чужорідної групи;

– наявності (хоча б у минулому) особливого соціального статусу;

– конфесійної або расової відособленості тощо [14, с. 232].

Основним критерієм для виокремлення етнокультурних метаспільностей слугують компоненти культури – металінгвістичні, метаконфесійні, метагосподарські тощо. Такі утворення, крім спільних ключових культурних компонентів (мови, релігії, типу господарства), мають спільні риси й у суміжних сферах повсякденної культури.

Унаслідок такої структурної організації одна й та сама людина може одночасно належати до кількох етнічних спільностей різних рівнів. Наприклад, вона може ідентифікувати себе як українець (базова етнічна спільність), буковинець (субетнос) і слов'янин (метаспільність).

В. Наулко розглядає етноси як еволюціонуючі стійкі системи з ієрархічною структурою, де кожна етнічна система входить до системи вищого рівня й охоплює системи нижчого. У п'ятирівневій ієрархії він виокремлює: суперетнос, етнос, субетнос, конвіксію і консорцію [39, с. 288]. Перші три рівні загалом збігаються з уже зазначеними. Конвіксія – це група

людей із спільним побутом, сімейними зв'язками та місцем проживання, що існує впродовж кількох поколінь (дрібні племена, сільські громади тощо). Консорція – група людей, об'єднаних спільною історичною долею: гуртки, артілі, секти, банди та ін. Такі об'єднання здебільшого розпадаються, але іноді зберігаються протягом кількох поколінь, перетворюючись на конвіксії, а ті, своєю чергою, – на субетноси [17, с. 155].

На основі розглянутих підходів нами розроблено схему вертикальної ієрархічної структури етносу (рис. 1.1). Найбільш виразною, як правило, є свідомість приналежності до макрорівневої ланки – власне етносу.

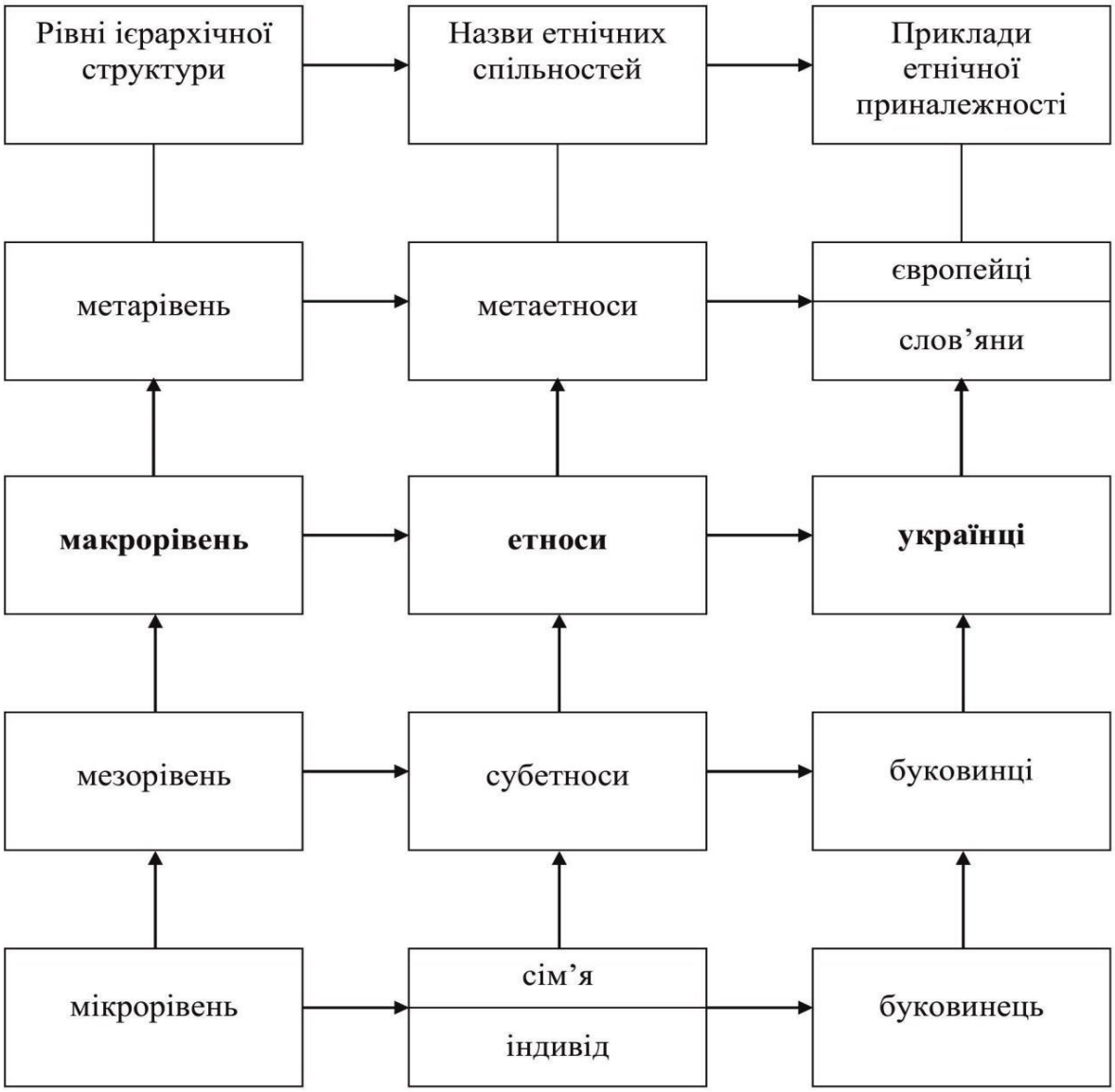

Рис. 1.1. Схема вертикальної ієрархічної структури етносу [побудовано автором]

Поряд із вертикальною ієрархічною підпорядкованістю, кожен етнос характеризується і розвиненою горизонтальною структурою. Всередині будь-якого етносу існують різноманітні соціальні групи, прошарки і класи. Всі вони, будучи представниками одного етносу і демонструючи однакові стереотипи поведінки та сприйняття «своїх» і «чужих», усвідомлюють свою приналежність до нього. Водночас розбіжності соціально-класових інтересів змушують кожну з груп по-своєму інтерпретувати спільні етнічні константи, формуючи власний спосіб життя [31, с. 304].

Плем'я вважається вихідним етнічним підрозділом. Це тип етносу і соціальної організації докласового суспільства, що відзначається насамперед внутрішньою структурою – поділом на роди та фратрії. Серед інших ознак племені: наявність племінної території, певна економічна спільність, самосвідомість тощо [19, с. 149]. Ключовими рисами племені є реальні або фіктивні родинні зв'язки між членами, поділ щонайменше на два роди, племінна мова, самоназва та культурна спільність [40, с. 34]. Вважається, що племена зі стійкими етнічними ознаками виникли ще в добу мезоліту.

Народність – це сформована в ході розвитку мовна, територіальна, економічна і культурна спільність, що виросла із союзу племен і передує нації [29, с. 88]. Якщо плем'я єднають передусім шлюбно-родинні зв'язки, то народність – територіально-політичні, що формуються в межах держави. Будучи соціально неоднорідною й об'єднуючи значно більшу кількість людей, народність поступається племені в культурній однорідності. Серед чинників консолідації племен у народності – посилення міжплемінних контактів, зростання чисельності населення та формування ранньокласових держав. Виділяють два рівні народностей: ареальні (виникли на вузькій спорідненій племінній основі та займали невелику територію) і регіональні (генетично пов'язані з метаплемінними спільностями і охоплюють кілька ареальних утворень) [48, с. 97].

Зарубіжна (західна) етнологія ніколи не використовувала «народність» як самостійний термін, вважаючи «народ» і «народність»

синонімами [22, с. 384].

Нація – це історична спільність людей, що складається в процесі утвердження спільності території, економічних зв'язків, мови, певних рис культури й характеру, а також розвитку національної самосвідомості [12, с. 30]. Як і плем'я, нація характеризується відносною культурною однорідністю, однак досягається вона принципово іншим шляхом – через інтенсифікацію соціально-економічних і культурних зв'язків, що поступово нівелює місцеві мовно-культурні відмінності. Деякі нації виникли внаслідок трансформації однієї народності, інші – шляхом злиття кількох народностей, здебільшого близьких за мовою і культурою [49, с. 124]. Нація є найвищим щаблем розвитку етносу і поєднує дві нерозривні сторони – соціальну й етнічну, являючи собою соціально-етнічну структуру. Визначальною ознакою нації є державно-політичне оформлення зв'язків її членів у межах держави, що носить ім'я корінного етносу. Ядром розбудови нації виступають національні інтереси, що приводяться в дію зрілою національною ідеєю Її головним проявом є формування національної самосвідомості – інтересу до власного коріння, етнічної історії та рідної мови, – що зрештою реалізується у творенні національної культури [36, с. 77].

У науковій літературі поняття «нація» має кілька тлумачень. Для одних – це щось одвічне і біологічне; для інших – лише соціальне й історичне; для третіх – містичне чи ірраціональне [51, с. 680]. Різні наукові дисципліни акцентують свої аспекти: етнологи вивчають «неполітизовану етнічність», історики – політичну історію народів, психологи – ментальність, культурологи – унікальність культури, політологи – націю як суб'єкт політичного життя. Відповідно сформувалося кілька наукових концепцій: політична, психологічна, культурологічна, історико-економічна, етнічна. Найбільшого поширення набуло етнологічне тлумачення, яке розглядає націю як особливий стан соціально-економічного, культурного і політичного розвитку етносу, пов'язаний із становленням національної свідомості та державності [28, с. 398].

І. Костащук розглядає «народ» як одну зі стадій розвитку етносу – спільноту з власною самоназвою-етнонімом (ендоетнонімом) та єдиною самосвідомістю, де особливу роль відіграє антитеза «ми» – «вони». Ключова риса народу – стійкість: він характеризується об'єктивними ознаками, що існують незалежно від суб'єктивних бажань його членів. Поняття «народ» охоплює сукупність людей з одним етнонімом (моноетнічне утворення) і може застосовуватися до бездержавного етносу. Важливими диференціюючими ознаками народу є характерні риси культури – матеріальної і духовної, – а також уявлення про спільне походження всіх членів спільноти [24, с. 81].

Загалом «народ» має кілька значень: по-перше, це соціально-політичний і геополітичний термін для позначення громадян однієї країни незалежно від етнічної приналежності; по-друге, слово побутового вжитку для різних тимчасових або тривалих людських спільнот; по-третє, поняття для означення історико-культурних та етнічних спільностей, де «народ» фактично синонімічний «етносу» у виразі «народи світу»; по-четверте, одна зі стадій історичного розвитку етносу. Термінологічної плутанини можна уникнути лише за умови послідовного дотримання однозначного тлумачення [2, с. 239].

Серед різноманітних етнічних утворень виокремлюють також «перехідні» етнічні групи – спільноти іммігрантів та їхніх нащадків, що тривалий час живуть у країні, але ще не відірвалися повністю від материнського етносу. Таке явище типове для регіонів і міст із масовою імміграцією. Своєрідними є і «прикордонні» етнічні групи – спільноти в зонах контакту двох близьких у мовно-культурному відношенні етносів, часто без виразної етнічної самосвідомості [8, с. 44].

Поряд із терміном «етнос» у науковому обігу використовується поняття «етнічність» – категорія, що позначає характерні риси, притаманні етнічним групам або ідентичностям. Цей термін акцентує на поліетнічному характері більшості сучасних суспільств [15, с. 490]. Серед дослідників немає єдності у трактуванні цього поняття: нерідко його ототожнюють з «етносом», «етнічною групою», «етнічною ідентичністю» чи «етнічною самоідентичністю». В

україномовну науку термін прийшов із західної етнологічної традиції, де він визначається переважно як сукупність характерних культурних рис етнічної групи, що перебуває в конфліктних відносинах із ширшим соціокультурним середовищем [35, с. 224]. За визначенням Р. Лозінського, «етнічність – це сукупність суспільних відносин, що пов'язують особу як носія етнічних ознак з її етнічним середовищем, родичами, близькими» [30, с. 18].

Етноси відрізняються між собою за багатьма характеристиками: походженням, зовнішніми ознаками, мовою, релігією, матеріальною і духовною культурою, природними умовами проживання, господарським укладом, звичаями, побутом, менталітетом тощо. З метою систематизації наукового вивчення етнічної структури дослідники групують етноси за відповідними критеріями. В етногеографії використовують класифікації за регіоном проживання, чисельністю та мовою. Найпоширенішою є лінгвістична класифікація, в якій мова виступає головною етнодиференціюючою ознакою. Подібність мов за лексикою і граматичною будовою свідчить про спорідненість їхніх носіїв-етносів. Генеалогічна класифікація мов виділяє говірки, діалекти, мови, мовні групи та мовні сім'ї. Відповідно до цього підходу етноси об'єднуються у мовні підгрупи, групи і сім'ї. Недостатня вивченість низки мов зумовлює розбіжності у визначенні загальної кількості мовних сімей – від 12 до 26 [13, с. 80].

Отже, національна структура (склад) населення – це розподіл населення країни або певної території за ознакою національної приналежності, тобто приналежності до відповідного етносу (племені, народності, нації) [6]. Етноси як біологічні й соціальні спільноти мають і власну демографічну структуру: вони являють собою сукупність індивідів, здатних до демографічного самовідтворення. Ця структура охоплює статево-вікові поділи, природний рух населення, зміну поколінь тощо. У поєднанні з власне етнічними показниками такі демографічні чинники утворюють етнодемографічну структуру й визначають етнодемографічний потенціал – здатність етносу до безперервного відновлення поколінь через природний рух населення.

1.2. Географічні особливості етнічних процесів

Етноси являють собою надзвичайно складні, унікальні й неоднозначні природно-історичні (соціобіологічні) людські спільноти – динамічні системи, що перебувають у безперервному розвитку. Як глобальне явище, вони підпорядковані власним закономірностям становлення, розвитку, розквіту, занепаду й зникнення або трансформації. Як біосоціальні відкриті системи, етноси функціонують і розвиваються через два типи інформаційних зв'язків: а) міжпоколінні (внутріетнічні), що мають діахронний характер; б) просторово-територіальні (зовнішньоетнічні), що уможливлюють засвоєння культурних елементів інших етносів. Діахронні зв'язки забезпечують стійкість етносу, не дозволяючи йому злитися з іншими або розчинитися в них. Натомість синхронні зв'язки стимулюють інноваційний розвиток, тобто постійне оновлення. У результаті основа етносу виявляється багатошаровою – вона поєднує традиційні й сучасні компоненти [44, с. 231].

Більшість етносів не були і не є монолітними утвореннями. Вони відрізняються локальною специфікою розмовної мови, культури та побуту, нерідко мають власну самоназву і, відповідно, двоїсту самосвідомість. Внутрішні підрозділи народностей беруть початок від племінних складових, а внутрішні підрозділи націй – від народностей, що увійшли до їх складу. Такі підрозділи нерідко виникають унаслідок соціально-релігійної диференціації, суттєвого розширення етнічної території, коли мігруючі частини етносу потрапляють у різне природне середовище й вступають у взаємодію з іншими етносами. Загалом усі етнічні об'єднання різних рівнів є динамічними явищами, що зазнають різноманітних змін, які нерідко супроводжуються трансформацією одного виду спільності в інший. Стійкість і мінливість етнічних спільнот зумовлені цілою низкою чинників: чисельністю та стадією розвитку етносу; рівнем соціально-економічного розвитку й інтенсивністю господарських зв'язків між його частинами; політичним статусом країни; характером розселення (компактним, дисперсним, еміграційним); складністю етнічної структури; ступенем мовно-культурної та релігійної спорідненості із

сусідніми спільностями; наявністю або відсутністю літературної мови; агресивністю сусідніх чи віддалених завойовників тощо. У процесі етнічних трансформацій, що відбуваються в ході взаємодії завойовників і аборигенів, зазвичай синтезуються етнічний субстрат (місцеве населення) і суперстрат (прийшле населення), наслідком чого стає формування нового етносу [47, с. 121].

Сукупність біологічних і соціально-культурних процесів виникнення, існування, перетворення і зникнення етносів відображається в етнічних процесах, що фіксують послідовність їхнього розвитку й дають змогу виокремити стадії етногенетичних процесів. Термін «етнічні процеси» увійшов до наукового обігу наприкінці XIX ст. Тогочасне його розуміння обмежувалося лише асиміляційними явищами – поглинанням малочисельних етносів і їхніх культур чисельнішими, економічно й політично розвинутішими. Залежно від характеру прояву, виокремлювали чотири основних типи: зміни окремих елементів культури (акультурація), етнорасове змішування (амальгація), соціально-економічне єднання (інтеграція) та зміна етнічної самосвідомості (асиміляція; на початковій стадії – адаптація або акомодація). Тобто йшлося виключно про трансформаційні процеси об’єднання або поглинання [56, с. 464].

Детальне наукове вивчення етнічних процесів розпочалося у 60–70-х рр. XX ст. завдяки дослідженням Ю. Бромлея, В. Козлова, М. Чебоксарова, В. Наулка та ін. Було сформульовано два підходи до їх трактування: трансформаційний та еволюційний. Трансформаційний, як і раніше, розглядав кардинальні перетворення, що завершувалися зміною етнічної самосвідомості (етнотрансформаційні процеси). Принципово новим став еволюційний підхід, за яким аналізувалися лише поступові зміни окремих ознак, що не призводять до переходу в новий етнос – без зміни етнічної самосвідомості (етноеволюційні процеси). Отже, природа самого етносу передбачає його постійний розвиток, що переважно відбувається в еволюційній формі, а

поступове нагромадження змін окремих компонентів зрештою трансформує його у якісно новий стан.

Рис. 1.2. Класифікація етнороз'єднавчих процесів [40]

За своїм характером, залежно від переважання доцентрових чи відцентрових тенденцій, усі етнічні процеси поділяються на два види: етнороз'єднавчі та етнооб'єднавчі [23, с. 20].

Етнороз'єднавчі (етнорозмежувальні) процеси призводять до розчленування єдиного етносу або етнополітичного утворення на кілька частин. Вони були властиві всім епохам людської історії. На ранніх стадіях проявлялися в поділі племен через вичерпання природних ресурсів та освоєння нових земель; у пізніші часи – через міграції, державно-політичні відокремлення (появу кількох держав на основі раніше єдиного етносу або розчленування внаслідок завоювань) і релігійні розколи.

Етнороз'єднавчі процеси охоплюють три основних підвиди: етнічну дисперсизацію, етнічну сепарацію та етнічну парціацію (рис. 1.2).

За своєю суттю це етноеволюційні процеси, які за певних умов можуть переростати в етнотрансформаційні – якщо відокремлена група набуває нової етнічної самоідентифікації. Наступним щаблем після дисперсизації є етнічна сепарація – відокремлення від материнського етносу певної його частини, що перетворюється на самостійний етнос зі схожими, але вже власними ознаками. За своєю суттю сепарація є етнотрансформаційним процесом для новоутвореного етносу (А) та етноеволюційним – для більшої частини материнського (2). Етнічна парціація – поділ раніше єдиного етносу на кілька приблизно рівних частин (Б, В, Г), кожна з яких набуває нової ідентичності, і жодна не ототожнює себе з материнським (III). Незважаючи на близькість новоутворених спільнот за етнічними ознаками, парціація є повноцінним етнотрансформаційним процесом [3, с. 231].

Етнороз'єднавчі процеси по-різному проявляються в різні епохи та за відмінних умов. Виокремлюють кілька їхніх моделей: іспанська – завойовники-конкістадори, змішавшись з індіанцями, сформували нові іспаномовні етноси Латинської Америки; ісландська – переселенці-вікінги, освоюючи незаселені землі у відриві від рідного краю, трансформувались у новий етнос; австрійська (і молдавська) – частина етносу з власною державою (австрійці, молдовани) поступово трансформується в окремий етнос; сикхська – з конфесійної групи (пенджабців) формується окрема етноконфесійна спільнота, з якої виростає новий етнос (сикхи) [9, с. 108].

Етнооб'єднавчі процеси виявляються у зближенні, об'єднанні й зміцненні етнічних спільнот. Вони можуть бути етноеволюційними, етнотрансформаційними або еволюційно-трансформаційними і стали домінуючими починаючи з пізнього середньовіччя. Виділяють чотири основних підвиди: етнічну асиміляцію, етнічну консолідацію, міжетнічну інтеграцію та етногенетичну міксацію. Іноді додатково виокремлюють також етнічну дифузію (фузію) і етнічну конвергенцію [25, с. 416].

Етнічна асиміляція – поглинання самостійного етносу чи його частини (А) іншим, як правило, чисельнішим, потужнішим або культурно розвинутішим етносом (І). Асимільований (А) втрачає етнічну орієнтацію й самоідентифікацію – для нього процес є трансформаційним. Для асилюючого (І) він є еволюційним, хоча й ускладнює його внутрішню структуру, стимулюючи подальшу консолідацію. Як різновид асиміляції, виділяють етнічну конвергенцію – взаємне зближення й злиття двох дуже близьких за мовою і культурно-побутовими традиціями етносів [32, с. 471]

Етнічна консолідація – процес посилення внутрішньої єдності великого етносу або злиття кількох споріднених спільнот у нову єдину. Розрізняють два її різновиди: внутріетнічну консолідацію – нівелювання відмінностей між субетносами, етнографічними та локальними групами (етноеволюційний процес); і міжетнічну консолідацію – злиття кількох близьких за мовою і культурою спільнот (Б, В, Г) в єдиний великий етнос (ІІІ), що є процесом етнотрансформаційним. Згодом міжетнічна консолідація природно переходить у внутріетнічну.

Міжетнічна інтеграція – об’єднання в межах держави чи великого регіону кількох суттєво відмінних за мовою і культурою етносів (V, VI, VII), що породжує в них певні спільні риси. Результатом є не нові етноси, а особливі метаетноси – групи з елементами спільної самосвідомості, які лише у віддаленій перспективі можуть злитися в єдину спільність. Оскільки культурно-побутове зближення не торкається етнічної самосвідомості, цей процес залишається етноеволюційним. Водночас механізм міжетнічної інтеграції впливає й на внутрішню структуру кожного з залучених етносів через інтерференцію – взаємне перенесення культурних елементів [54, с. 152].

Етногенетична міксація – етнотрансформаційний процес утворення нового складного етносу (IV) шляхом злиття неспоріднених, далеких за походженням етнічних груп (Д, Е, Є). Продовженням цього процесу виступає етноеволюційна консолідація всередині новоствореного етносу. Таким чином,

етногенетична міксація є своєрідним продовженням міжетнічної інтеграції (рис. 1.3).

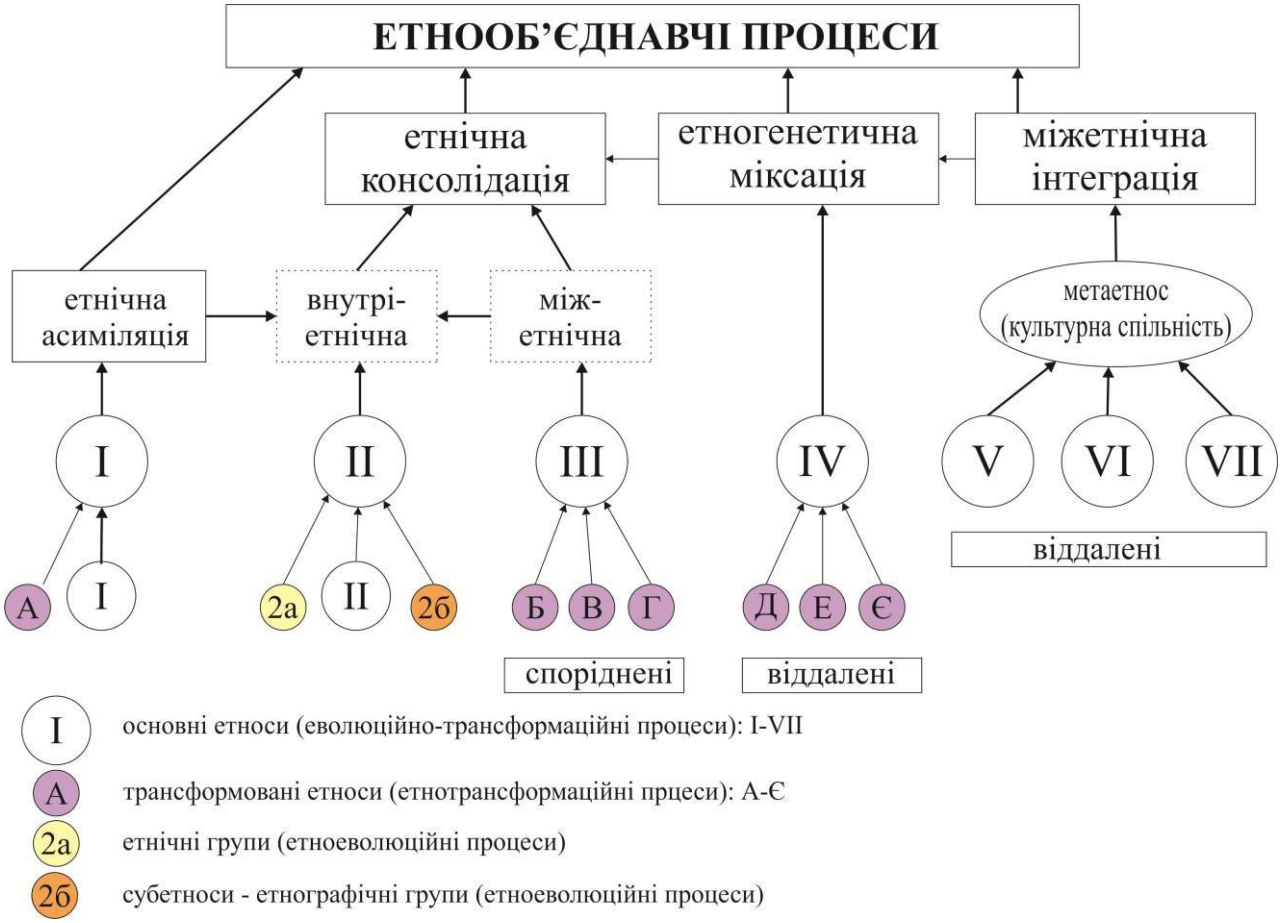

Рис. 1.3. Класифікація етнооб'єднавчих процесів [40]

Етнооб'єднавчі процеси зводяться до кількох моделей: римської, києво-руської, французької, німецької й української [59, с. 230]. Зокрема, українська модель є взірцем того, як державно і політично розчленований етнос невпинно прагнув соборності та власної державності.

На характер прояву етнічних процесів суттєво впливають міжетнічні взаємовідносини, що поділяються на два протилежних типи: а) безконфліктні та б) конфліктні. Безконфліктний тип охоплює чотири різновиди: 1) співіснування – запозичення технічних нововведень без змішання і взаємного наслідування; 2) асиміляція – поглинання одного етносу іншим з повним забуттям власного походження і традицій; 3) метисація – збереження пам'яті про предків із поєднанням традицій обох спільнот; 4) злиття – обидва вихідних компоненти забуваються, на їх місці виникає нова спільнота. Конфліктний тип

пов’язаний із прямим зіткненням між етносами. Розвиток міжетнічних конфліктів має власну закономірність і може проходити кілька стадій: 1) конфлікт стереотипів; 2) конфлікт ідеологічних доктрин; 3) конфлікт політичних інститутів [52, с. 384].

Відмінності між етнічними спільностями й особливості прояву етнічних процесів виявляються не лише в їхніх генетично-історичних характеристиках, а й, насамперед – у демографічних параметрах та структурно-територіальній організації, які розкривають їхні типологічні й функціональні властивості, відображають соціально-культурні перспективи та політичну значимість [38, с. 22]. Усі ці чинники інтегрує територія – особливий просторовий ресурс, що характеризується географічним положенням та іншими якостями й виступає об’єктом конкретної діяльності [16, с. 39]. В етногеографії територію важливо розглядати з трьох позицій: як простір, що вміщує етнічні спільності; як ареал розселення і переміщення; як середовище, що формує етнічні ознаки [44, с. 231].

Одним з ключових демографічних параметрів етнічних спільнот є людність – чисельність, яка завжди визначала долю народів, їхній внутрішній устрій, культурний і державоформуючий потенціал. Незалежно від розміру, культура кожного етносу є неповторним надбанням усього людства. Водночас людність значною мірою зумовлює повноту структури етносу – наявність підрозділів, що забезпечують його постійне оновлення та адаптацію до нових, часом несприятливих, умов. Для збереження мови, культури та здатності до самовідтворення кожен етнос повинен мати «критичну масу» – мінімально необхідну чисельність. У несприятливих соціально-культурних умовах достатні кількісні параметри підвищують опірність етносу асиміляційним тискам [51, с. 680].

Основу територіальної організації етнічних спільнот становлять етнічні території – ареали розселення, у межах яких той чи інший етнос, як правило, складає відносну чи абсолютну більшість [4, с. 20]. Проте підходити до їх виокремлення лише з мажоритарних позицій недостатньо: необхідно також

враховувати міграційні процеси та історію заселення. Ф. Заставний визначає етнічну територію як «ареал основного етнічного масиву та всі споконвічні землі, які є його продовженням» [20, с. 472]. За відсутності чітких природних меж між етнічними ареалами різко виражених кордонів між ними, як правило, також немає – натомість формуються перехідні етноконтактні смуги різної ширини. Малюнок розселення етносів варіює від компактного ареалу (де спільнота становить домінуючу більшість) через розірваний (окремі відокремлені острови) до дисперсного (розсіяного, що здебільшого є наслідком міграцій) [42, с. 245].

Компактний ареал є чинником консолідації етносу, тоді як значна витягнутість або розірваність ареалу здатна стимулювати етнороз'єднавчі процеси. Трапляється й ситуація, коли корінний етнос складає більшість лише на сільській території, тоді як міста характеризуються іноетнічною або поліетнічною структурою – як наслідок того, що корінний народ не мав власної державності, а завойовники-колоністи оселялися в центрах системи розселення.

Сукупність людності та демографічних параметрів етносу (статево-вікова структура, особливості відтворення) у поєднанні з розмірами, ступенем освоєності й комунікаційною пов'язаністю етнічної території становить її демогеографічний потенціал. Порушення оптимального співвідношення між чисельністю й площею виявляється у двох крайніх варіантах: при великій людності та малій площі виникає перенаселення з прагненням до розширення ареалу або виштовхуванням у міграцію; при малій людності та великій площі – недостатня комунікаційна пов'язаність і соціальна консолідованість, що послаблює потенціал етносу й відкриває шлях для проникнення інших груп або процесів етнічної сецесії [18, с. 192].

Надзвичайно важливою для перебігу етнічних процесів є мовно-культурна та етногенетична спорідненість (або віддаленість) між сусідніми етносами. За умови генетичної близькості домінують консолідаційні процеси, що розвиваються порівняно швидко; за генетичної віддаленості переважають

міжетнічна інтеграція й міксація – процеси повільніші й складніші. Для українців Західноукраїнського регіону наявні всі можливі градації генетичної спорідненості з сусідніми народами (за лінгвістичною класифікацією): 1) спільна мовна підгрупа – східнослов'янська (з білорусами); 2) спільна мовна група – слов'янська (з поляками та словаками); 3) різні групи спільної мовної сім'ї (з румунами й молдованами романської групи індоєвропейської сім'ї); 4) різні мовні сім'ї (з угорцями фінно-угорської групи уральської сім'ї) (рис. 1.4).

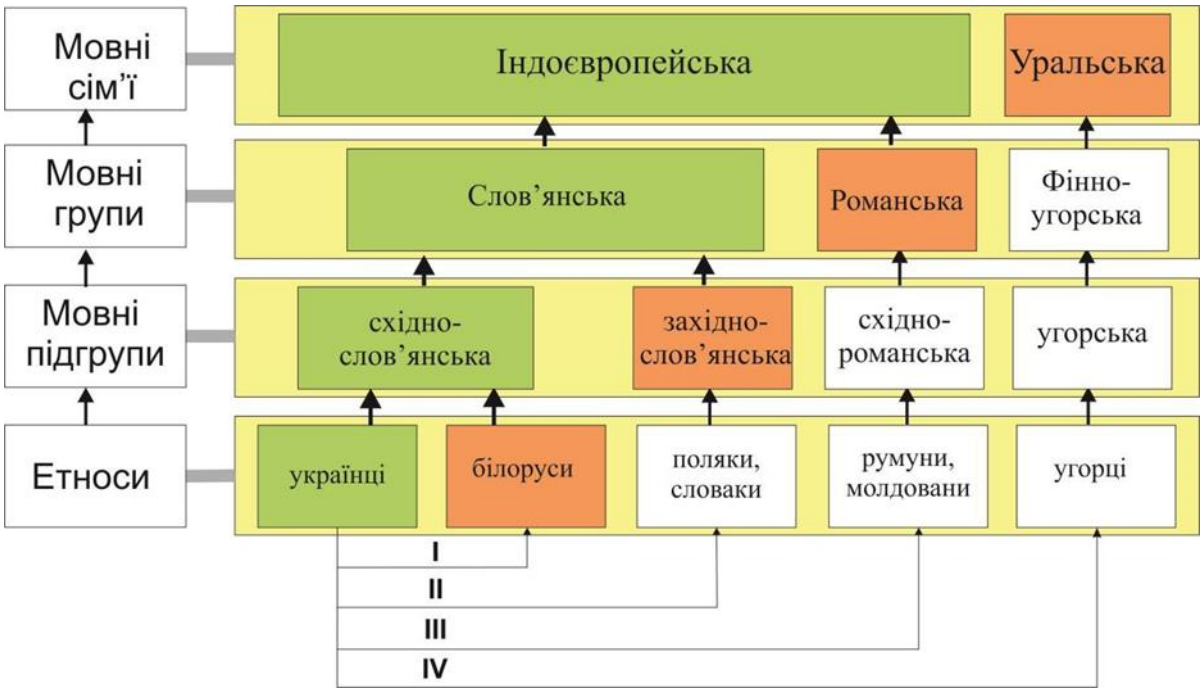
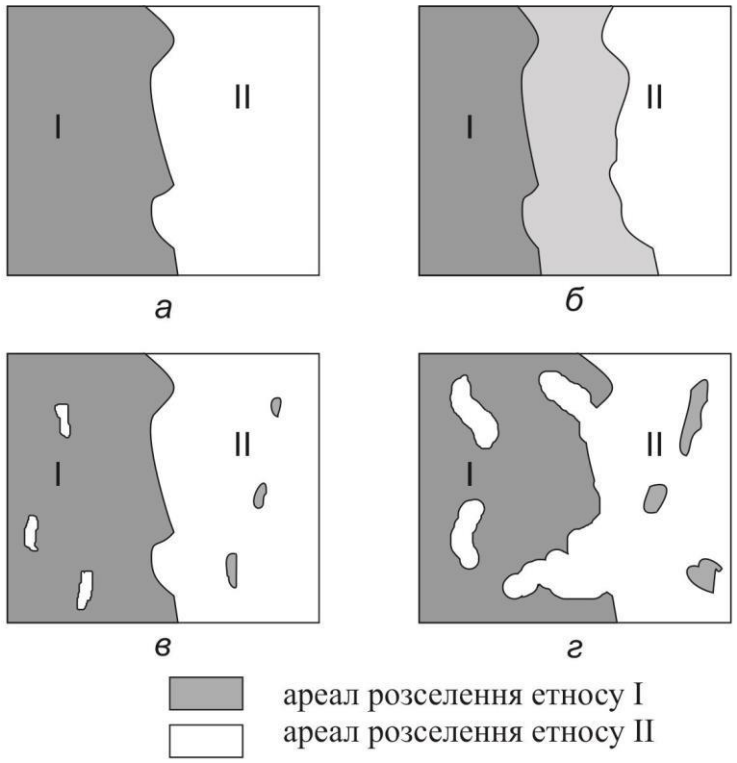

Рис. 1.4. Схема генетичної спорідненості українців Західноукраїнського регіону української етнічної території з етносами-сусідами [40]

Використовуючи поняття «культурна дистанція», можна виділити чотири типи мовно-культурної близькості українців із сусідніми народами: 1) дуже близька дистанція (з білорусами); 2) близька (з поляками й словаками); 3) середня (з румунами й молдованами); 4) віддалена (з угорцями) [1, с. 19].

У складі етнічних територій в історико-географічному вимірі виокремлюється історичне ядро – епіцентр первісного формування й розселення етносу та пізніше освоєні землі; у демогеографічному – демографічне ядро (район з найвищою щільністю розселення). За геометричною центральністю розміщення розрізняють географічне ядро,

прилеглі центральні райони, окраїнні райони та власне етнічні межі [10, с. 170]. Узагальнюючи методологічні підходи щодо особливостей розселення в етноконтактних смугах, М. Дністрянський виокремив такі типи етнічних меж (рис. 1.5):

а - міжетнічна межа має виражений лінійний характер;
б - міжетнічна межа має перехідний характер;
в і *г* - етнічна межа має дифузний характер

Рис. 1. 5. Типологічна схема етнічних меж [14, с. 232]

а) лінійна межа – виникає за наявності значних природних лінійних бар'єрів, тривалого існування кордону бар'єрного типу або цілеспрямованого переселення;

б) перехідна межа – виявляється у вигляді відносно широкої смуги зі змішаними рисами, притаманними сусіднім народам, та низьким рівнем або невизначеністю етнічної самосвідомості;

в) дифузна межа – формується в умовах зустрічного розселення у формі взаємопроникнення невеликих ареалів; або у випадку етнополітичного наступу одного етносу на ареал іншого – тоді в прикордонній смузі залишаються окремі острови народу, що зазнає насильницької

асиміляції [14, с. 232].

Отже, типологічні особливості етнічних меж зумовлюють характер етнічних процесів у прикордонних смугах і відіграють особливу роль як у встановленні державних кордонів, так і у прикордонних міждержавних взаємовідносинах.

1.3. Методика суспільно-географічних досліджень етнічної структури і різноманітності населення

Методика, за визначенням І. Костащука, – це сукупність технічних прийомів і організаційних форм, що застосовуються для проведення наукового дослідження [23, с. 20]. При розробці методики суспільно-географічних досліджень етнічної різноманітності населення прикордонних етноконтактних територій необхідно враховувати, що етнічна структура є складним об’єктом економіко- і соціально-географічного вивчення, функціонуючи як динамічна й відкрита система. Це обумовлює потребу застосування цілісного комплексу методів наукового пізнання, що охоплюють загальнонауковий та галузевий рівні [33, с. 48]. У сучасній науці під методом наукового пізнання розуміють спосіб отримання інформації про той чи інший об’єкт або явище. У науковому обігу існує кілька синонімічних термінів для його позначення: науковий підхід, принцип, засіб, прийом. Функція методу полягає в тому, що з його допомогою здобувається нова інформація про навколишню дійсність, заглиблюються в сутність явищ і процесів, розкриваються закономірності розвитку, формування та функціонування досліджуваних об’єктів [26, с. 180].

Оскільки етнос за своїм визначенням є системою з чітко вираженою структурою і внутрішніми зв’язками [30, с. 18], поєднання в прикордонних етноконтактних смугах кількох чисельних, різновіддалених за генетичною спорідненістю етносів, а також концентрація багатьох народів на компактній міській території (зокрема, останній перепис зафіксував у Львові представників понад сотні етносів) перетворює етнічну структуру населення на надзвичайно складну систему. Саме тому при суспільно-географічному

дослідженні етнічної структури й різноманітності населення етноконтактних і поліетнічних територій ключове значення набуває системний метод. За системним підходом об'єкти вивчення розглядаються як складні системи. У найзагальнішому розумінні система – це множина взаємопов'язаних об'єктів (елементів), що утворюють певну цілісність, новий об'єкт [52, с. 384].

Системі притаманні такі характеристики:

– складається з множини елементів;

– має розгалужену мережу зв'язків і взаємовідношень між елементами та їхніми групами;

– взаємопов'язані елементи і їхні групи формують підсистеми (блоки);

– характеризується цілісністю й емерджентністю;

– має власну будову й організацію, що разом із зв'язками утворюють її структуру;

– водночас є складовою частиною більшої надсистеми – властивість, що відображає ієрархічну системно-структурну організацію реального світу;

– виконує зовнішні функції, тоді як її підсистеми реалізують внутрішньосистемні.

Саме такими властивостями характеризуються поліетнічні територіальні спільноти як складні соціальні системи – великі, відкриті, динамічні, стохастичні, регульовані й саморегульовані.

Системний підхід реалізується через системний аналіз і системний синтез. Системний аналіз орієнтований на вивчення внутрішньої будови – структури системи та її організації: він передбачає поділ системи на підсистеми (складові першого порядку), групи взаємопов'язаних елементів (другого порядку) і власне елементи (третього порядку). Це дослідження системи «зверху – вниз». Системний синтез (дослідження «знизу – вверх»), навпаки, спрямований на вивчення цілісних, інтегративних властивостей системи [50, с. 18].

Важливим методом дослідження формування і динаміки етнічної структури населення в етноконтактних смугах є діахронічний аналіз (різночасовий, різномоментний), що забезпечує вивчення історичних процесів – сутнісно-часових змін історичної реальності [41, с. 6]. На відміну від нього, синхронний аналіз (одночасовий, просторовий) спрямований на виявлення сутнісно-просторових закономірностей тієї самої реальності. Метод діахронічного аналізу відомий також як структурно-діахронний або системно-діахронний аналіз. Поряд з методом існує діахронний підхід, характерний для досліджень, що ставлять на меті вивчення історії сучасних географічних об'єктів. Його завдання – поєднати окремі історичні зрізи й визначити загальні тенденції розвитку етнічної структури населення регіону в часовій перспективі. По-перше, він дозволяє правильно встановити генезис географічного об'єкта, по-друге – виокремити стадії його розвитку або трансформації [26, с. 180]. Паралельно із діахронним аналізом застосовувався метод ретроспективно-хорологічного аналізу, завданням якого є поєднання хронології подій і показників із просторовою їхньою диференціацією задля виявлення часово-просторової специфіки динаміки етнічної структури населення в окремих частинах досліджуваного регіону.

Широко застосовувався статистичний метод, за допомогою якого здійснювався збір та аналіз матеріалів переписів населення – даних про етнічний склад, особливості розселення етнічних груп, визнання рідної мови, природний рух (народжуваність, смертність, приріст), міграційні процеси, статево-вікову структуру, що разом формують демографічний потенціал етнічних груп. Метод застосовувався не лише для загальнорегіонального аналізу, а й для деталізації результатів у розрізі адміністративних районів, міст і сільських поселень.

Для змістовного пояснення кількісних статистичних показників і виявлення закономірних зв'язків між ними застосовувалися математичні методи. Для дослідження рівня етнічної строкатості населення найчастіше використовуються методики Е. Пясецького, Б. Еккеля та

В. Джамана [40, с. 40].

За методикою Г. Пономарьова індекс етнічної диверсифікації визначається на основі абсолютних значень чисельності етнічних груп і загальної кількості населення; зростання індексу свідчить про внутрішні процеси, спрямовані до більш однорідної етнічної структури [45].

Б. Еккель при обчисленні індексу етнічної мозаїчності бере до уваги частку кожної групи в загальній чисельності; між індексом і різноманітністю існує пряма залежність: чим вище значення, тим більше груп представлено в структурі й тим рівномірнішим є їхній чисельний розподіл [40].

В. Джаман при визначенні індексу етнічної різноманітності пропонує враховувати не лише кількість і чисельність етносів, а й ступінь їхньої генетичної близькості та сучасної спорідненості. Формула має вигляд:

$$E_p = 1-\sum_{i=1}^{m} K*(П_i)^2,$$

де E_p – індекс етнічної різноманітності, одиниць; $П_i$ – питома вага *i*-тої етнічної групи в загальній кількості населення регіону, К – коефіцієнт рівня спорідненості народів до переважаючого в регіоні, m – кількість етнічних груп у регіоні. За основу спорідненості народів взята мовна ознака і введені такі коефіцієнти рівня спорідненості: 1) К = 1,0 – для переважаючого етносу регіону; 2) К = 0,5 – для етносів, які найспорідненіші з переважаючим і належать разом з ним до однієї мовної підгрупи; 3) К = 0,4 – для етносів, які віднесені до спільної мовної групи; 4) К = 0,1 – для етносів єдиної мовної сім'ї; 5) К = 0,05 – для етносів, найвіддаленіших від переважаючого етносу регіону і віднесених до інших мовних сімей. Показник індексу етнічної різноманітності (E_p) відображає ступінь строкатості етнічної структури населення регіону, а також можливість міжетнічного спілкування, оскільки залежить від кількості етносів, чисельності кожного з них у регіоні та рівня їх спорідненості. За значенням індексу етнічної різноманітності виділяються чотири градації: 1) $E_p=0$ – моноетнічні регіони, 2) $E_p \leq 0{,}100$ – майже моноетнічні регіони, 3) $0{,}100 < E_p \leq 0{,}400$ – перехідні регіони з переважанням одного етносу за наявності значних етнічних меншин, 4) $E_p > 0{,}400$ –

поліетнічні регіони з різнорідним етнічним складом [11, с. 66].

Кореляційний аналіз застосовувався для виявлення тісноти зв'язків між явищами та визначення сили впливу кожного чинника за наявності кореляційної залежності. Зокрема, за допомогою коефіцієнта кореляції встановлювалися взаємозалежності між рівнем урбанізованості та ступенем етнічної різноманітності, між людністю міст і рівнем етнічної строкатості їхнього населення тощо. Коефіцієнт рангової кореляції обчислювався за формулою Спірмена:

$$K = 1 - \frac{6 * \sum(\Delta x)^2}{}\ ,$$

де х – різниця рангів районів (міст) у відповідних рейтингових рядах, n – кількість пар спостереження [11, с. 67]. Кореляційний аналіз може бути доповнений регресійним і факторним аналізом. Регресійний аналіз дає можливість виявити ступінь дії тих чи інших ознак-факторів на ті чи інші результативні показники. Даний метод є потужним засобом структурно-функціонального аналізу. Факторний аналіз розкриває залежність загального стану системи (рівня її розвитку) від функціонування тих чи інших її сторін, оскільки кожний фактор має свою вагу, яка показує ту частку варіації (розсіювання) значень усіх вихідних ознак, яка зумовлена цим фактором [11, с. 68].

Наочне уявлення про характер і особливості просторової концентрації розселення національних меншин і титульного народу у містах різної людності передає крива Лоренца. Стрімке підняття кривих у початковій частині графіка та їх плавний хід у середній і кінцевій свідчать про посилення концентрації меншин у великих і середніх містах. Що більше криві відхиляються від діагоналі – то вищий рівень концентрації розселення. Поряд із цим широко застосовувалися інші графічні засоби: діаграми, графіки, схеми.

Оскільки етнічні меншини розселяються по-різному – дисперсно, локалізовано або багатоступенево – важливо оцінити не лише загальну їхню чисельність у регіоні, а й поширеність по території та чисельну значимість (рейтинг) [28, с. 398]. З цією метою проведено бальну оцінку територіальної

поширеності та рейтингової значимості етнічних груп у розрізі адміністративних районів і міст: переважаюча національна група оцінювалася в 20 балів, найчисельніша меншина – 12 балів, друга за людністю – 10, третя – 8, четверта – 7, кожна наступна – на один бал менше, десята – 1 бал. Для такої оцінки будується розгорнута площинна матриця: по вертикалі – адміністративно-територіальні одиниці, по горизонталі – переважаюча група і 10 найбільших меншин. Наприклад, при дослідженні 41 одиниці в українсько-польській прикордонній смузі матриця містить 451 комірку (41*11), а теоретична сума балів становить 3198.

Традиційним і надзвичайно важливим інструментом географічного дослідження розселення є картографічний метод, переваги якого полягають у територіальності й наочності. Розселення етнічних груп та динаміка їх чисельності відображаються на картах способом картодіаграм і картограм – через поселенську мережу, адміністративно-територіальні одиниці, ареали тощо. Карта виступає носієм, зберігачем і передавачем геопросторової інформації, а також засобом здобуття нового знання шляхом аналізу й перетворення наявної інформації. Поява ГІС-технологій суттєво розширила потенціал картографічного методу. ГІС є не «застиглою» разовою базою, а активним і багатофункціональним середовищем, що постійно поповнюється й оновлюється. Спеціальне програмне забезпечення уможливлює як створення різноманітних карт, так і зчитування з них інформації, картометричну аналітику й поєднаний аналіз кількох картографічних шарів [58, с. 3].

Одним із фундаментальних напрямів географічного пізнання є порівняльно-географічний метод, що застосовується для порівняльної характеристики просторових і структурних відмінностей у розселенні етнічних спільнот двох або більше регіонів різних таксономічних рівнів. Він дозволяє виявити спільні риси й відмінності в розселенні та з’ясувати їхні причини. Метод ґрунтується на принципах формальної логіки – подібності й відмінності досліджуваних об’єктів, що слугують основою їх систематики і класифікації.

У географії розселення широко застосовуються методи класифікації та типізації поселень за різними ознаками. У даному дослідженні проведено класифікацію населених пунктів чотирьох адміністративних районів Чернівецької області в етноконтактній зоні за двома показниками: а) етнічна структура населення та б) рівень етнічної різноманітності – з урахуванням змін між переписами 1989 і 2001 років.

У процесі роботи залучалися й інші методи: метод ключів, аналіз аналогових ареалів (метод ААА), індукція та дедукція, спостереження, літературний та описовий.

Інформаційною основою дослідження слугували: матеріали переписів населення; дані Головних управлінь статистики семи областей Західної України (Волинської, Рівненської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької); довідникові видання Державної служби статистики України; архівні матеріали; наукові публікації з етногеографії, історії та етнології; картографічні джерела [28, с. 398].

Етноси – складні біосоціальні динамічні системи, що перебувають у безперервному розвитку. Вони підпорядковані власним закономірностям становлення, розквіту, занепаду і зникнення або трансформації. Як відкриті біосоціальні системи, вони функціонують через два типи інформаційних зв’язків: а) діахронні міжпоколінні (внутріетнічні), що забезпечують стійкість; б) синхронні просторові (зовнішньоетнічні), що забезпечують інноваційний розвиток і постійне оновлення. Стійкість і мінливість етнічних спільностей зумовлені цілою низкою чинників. Сукупність біологічних і соціальних процесів виникнення, існування, трансформації й зникнення етносів відображається в етнічних процесах, що за характером поділяються на еволюційні (зміни окремих ознак без трансформації самосвідомості) та трансформаційні (кардинальні зміни, включно зі зміною самосвідомості). За спрямованістю – на роз’єднавчі (дисперсизація, сепарація, парціація) і об’єднавчі (асиміляція, консолідація, міжетнічна інтеграція, етногенетична міксація) [6, с. 20].

Особливості етнічних процесів залежать від: характеру розселення (компактного, розірваного чи дисперсного); демогеографічних параметрів і етнодемографічних потенціалів спільнот; структурно-територіальної їхньої організації; наявності чи відсутності чітко виражених меж етнічних територій; ступеня генетичної та мовно-культурної спорідненості сусідніх народів тощо [8, с. 53].

Оскільки етнос є системою з чітко вираженими структурою і зв'язками, а в прикордонних смугах зосереджуються численні різновіддалені за спорідненістю народи, їхня сукупність утворює надзвичайно складну систему. Методичне забезпечення таких досліджень вимагає цілісного комплексу загальнонаукових і конкретно-наукових методів: системного аналізу і синтезу, діахронічного, синхронного та ретроспективно-хорологічного аналізу, статистичного й математичних методів, факторного аналізу, картографічного і порівняльно-географічного методів, класифікації та типізації, методу ключів, аналізу аналогових ареалів, індукції та дедукції, спостереження, літературного та описового методів.

РОЗДІЛ 2
ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЯВІВ ЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ І ДИНАМІКИ ЕТНІЧНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ

2.1. Вплив етнічної структури населення на формування демографічної ситуації та хід демографічних процесів

Етнічна структура населення є одним із важливих чинників, що впливає на демографічний розвиток території. Вона визначає особливості відтворення населення, шлюбно-сімейних відносин, міграційної поведінки, рівня народжуваності та смертності, а також характер соціально-економічних процесів. Для Західноукраїнського регіону, який характеризується історично сформованою етнокультурною самобутністю та переважанням українського населення, етнічна структура відіграє важливу роль у формуванні сучасної демографічної ситуації.

Західноукраїнський регіон традиційно включає сім областей: Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську, Волинську, Рівненську, Закарпатську та Чернівецьку. Упродовж тривалого історичного періоду ця територія перебувала під впливом різних державних утворень, що зумовило формування багатонаціонального складу населення. Разом із тим українці становлять абсолютну більшість населення регіону, а представники інших етнічних спільнот проживають переважно компактними групами в окремих районах.

Сучасна етнічна структура Західної України сформувалася під впливом складних історичних процесів, серед яких особливе значення мали міграції населення, зміни державних кордонів, урбанізація, соціально-економічні трансформації та міжетнічні взаємодії. Внаслідок цих процесів регіон відзначається високим рівнем етнічної однорідності порівняно з іншими частинами України. Саме ця особливість суттєво впливає на демографічні процеси та тенденції відтворення населення [11, с. 63].

Одним із найважливіших демографічних показників, на які впливає

етнічна структура населення, є народжуваність. Традиційно західні області України демонстрували вищі показники народжуваності порівняно з центральними та східними регіонами держави. Це значною мірою пов’язано із збереженням традиційних сімейних цінностей, високою роллю родини в суспільстві, релігійністю населення та поширенням багатодітності в окремих етнічних групах.

Особливо яскраво ця тенденція простежується у Закарпатській та Чернівецькій областях, де проживають компактні групи угорців, румунів та представників інших національних меншин. У цих громадах часто зберігаються традиційні моделі сімейної поведінки, що сприяє підтриманню відносно вищих показників народжуваності. Значний вплив мають також культурні та релігійні традиції, які орієнтують населення на створення сім’ї та народження дітей [19, с. 149].

Етнічна структура населення впливає також на особливості шлюбності та сімейних відносин. У багатьох районах Західної України зберігаються традиційні форми сімейної організації, які характеризуються високим рівнем сімейної згуртованості, підтримкою родинних зв’язків та відповідальним ставленням до виховання дітей. Такі особливості позитивно впливають на демографічну ситуацію та сприяють підтриманню стабільності населення.

Важливим напрямом впливу етнічної структури є міграційні процеси. Західноукраїнський регіон протягом останніх десятиліть залишається одним із головних районів трудової міграції населення. Значна кількість жителів працює за кордоном, насамперед у Польщі, Чехії, Італії, Німеччині та інших країнах Європейського Союзу. Міграційна активність значною мірою пов’язана з історичними, культурними та мовними особливостями населення регіону.

Для окремих етнічних груп характерні сформовані міжнародні зв’язки, які сприяють розвитку транскордонної мобільності. Зокрема, угорське населення Закарпаття активно підтримує соціально-економічні контакти з Угорщиною, а румунське населення Чернівецької області – з Румунією. Такі

зв’язки впливають на інтенсивність міграційних процесів та структуру населення прикордонних територій [23, с. 20].

Водночас масова трудова міграція має неоднозначний вплив на демографічний розвиток регіону. З одного боку, вона сприяє підвищенню добробуту населення завдяки грошовим переказам трудових мігрантів. З іншого боку, відтік працездатного населення призводить до скорочення чисельності жителів, погіршення вікової структури та посилення процесів старіння населення.

Особливе значення етнічна структура має для формування вікової структури населення. У районах компактного проживання окремих національних меншин частка дітей та молоді часто є вищою, ніж середній показник по регіону. Це сприяє формуванню більш сприятливої демографічної ситуації та забезпечує відтворення трудового потенціалу території.

Поряд із цим у багатьох сільських районах Західної України спостерігаються процеси депопуляції та старіння населення. Молодь активно виїжджає до великих міст або за кордон, що призводить до скорочення чисельності населення та зростання частки осіб похилого віку. Такі тенденції є характерними для більшості областей регіону незалежно від їх етнічного складу, однак етнокультурні особливості можуть пом’якшувати або посилювати їх прояв [28, с. 398].

Етнічна структура населення суттєво впливає також на процеси урбанізації. Представники різних етнічних груп мають неоднаковий рівень урбанізованості, що визначає особливості розселення населення. У Західній Україні історично сформувалася мережа міст із багатонаціональним населенням, де тривалий час проживали українці, поляки, євреї, німці, вірмени та представники інших народів. Хоча сьогодні етнічний склад більшості міст значно змінився, історичні традиції багатокультурності продовжують впливати на розвиток урбанізованих територій.

Суттєвий вплив етнічної структури спостерігається й у сфері освітніх процесів. Компактне проживання національних меншин зумовлює

функціонування закладів освіти з навчанням мовами національних спільнот, що сприяє збереженню етнокультурної самобутності та формуванню відповідного соціального середовища. Освітній рівень населення безпосередньо впливає на демографічну поведінку, рівень народжуваності та міграційну активність.

Важливим фактором демографічного розвитку Західноукраїнського регіону є релігійна структура населення, яка тісно пов'язана з його етнічним складом. Для населення регіону характерний високий рівень релігійності та активна участь у релігійному житті. Релігійні цінності часто визначають ставлення до сім'ї, шлюбу, народження дітей та виховання молодого покоління. Саме тому релігійний чинник значною мірою впливає на демографічну поведінку населення [26, с. 180].

Сучасні демографічні процеси в Західноукраїнському регіоні відбуваються під впливом загальноєвропейських тенденцій, зокрема зниження народжуваності, старіння населення та посилення міграційної мобільності. Проте етнічна структура населення продовжує залишатися важливим чинником, який визначає особливості прояву цих процесів у різних частинах регіону.

Таким чином, етнічна структура населення має суттєвий вплив на формування демографічної ситуації та перебіг демографічних процесів у Західноукраїнському регіоні. Вона визначає особливості народжуваності, смертності, шлюбності, міграційної активності, вікової структури населення та рівня урбанізації. Збереження етнокультурного різноманіття, підтримка національних традицій та забезпечення гармонійного розвитку міжетнічних відносин є важливими передумовами стабільного демографічного розвитку регіону в майбутньому.

2.2. Географічні аспекти мовної ситуації як індикатора асиміляційних процесів

Мовна ситуація є важливим показником етнічного розвитку населення та одним із найбільш інформативних індикаторів асиміляційних процесів. Вона відображає особливості взаємодії етнічних спільнот, ступінь збереження їхньої культурної самобутності, рівень інтеграції в суспільство та характер міжетнічних контактів. У суспільній географії мовна структура населення розглядається як важлива складова етнодемографічної характеристики території, оскільки вона дає змогу оцінити глибину етнокультурних трансформацій, що відбуваються в регіоні.

Для Західноукраїнського регіону мовна ситуація має особливе значення, оскільки ця територія протягом багатьох століть перебувала в зоні активних міжетнічних взаємодій. Регіон характеризувався співіснуванням українського, польського, єврейського, румунського, угорського, словацького, німецького та інших етносів, кожен з яких залишив помітний слід у формуванні культурного та мовного простору. Саме тому аналіз мовної ситуації дозволяє простежити історичні особливості розвитку населення та визначити сучасні тенденції етнічної асиміляції [40, с. 40].

У суспільно-географічних дослідженнях під мовною ситуацією розуміють сукупність мов, що функціонують на певній території, особливості їх використання в різних сферах суспільного життя та співвідношення між носіями цих мов. Важливими характеристиками мовної ситуації є рідна мова населення, мова повсякденного спілкування, рівень двомовності та багатомовності, а також територіальні відмінності мовного складу населення.

Західноукраїнський регіон характеризується домінуванням української мови як рідної та основної мови повсякденного спілкування. Це пояснюється високою часткою українського населення, яке становить переважну більшість жителів регіону. Водночас окремі райони Закарпатської та Чернівецької областей мають виражені особливості мовного складу населення, що пов’язано з компактним проживанням представників національних меншин.

Мовна структура населення формується під впливом багатьох чинників, серед яких особливе значення мають історичні умови розвитку території, особливості розселення населення, рівень урбанізації, міграційні процеси, державна мовна політика та функціонування системи освіти. Саме ці фактори визначають інтенсивність асиміляційних процесів та швидкість мовних трансформацій [42, с. 245].

Одним із найважливіших показників асиміляції є співвідношення між етнічною належністю населення та його рідною мовою. Якщо представники певного етносу поступово переходять на мову домінуючої етнічної групи, це свідчить про розвиток мовної асиміляції. Водночас збереження рідної мови є ознакою етнокультурної стійкості та високого рівня етнічної самосвідомості.

У Західноукраїнському регіоні процеси мовної асиміляції мають неоднакову інтенсивність. Серед більшості етнічних груп простежується поступове поширення української мови як основного засобу міжетнічного спілкування. Особливо активно цей процес відбувається в містах, де контакти між представниками різних національностей є найбільш інтенсивними [47, с. 121].

Урбанізація виступає одним із головних чинників мовної асиміляції. Великі міста Західної України є осередками міжетнічної комунікації, де українська мова виконує функцію інтеграційного чинника. У таких умовах представники національних меншин часто використовують українську мову не лише в офіційній сфері, але й у повсякденному житті. Унаслідок цього формується двомовність або відбувається поступова мовна асиміляція окремих груп населення.

Особливий інтерес становить мовна ситуація в прикордонних районах Закарпатської та Чернівецької областей. Тут проживають численні громади угорців, румунів, словаків та інших етнічних груп, які зберігають власні мовні традиції. Компактність розселення, функціонування національно-культурних товариств, наявність освітніх закладів із навчанням мовами національних меншин сприяють підтриманню мовної самобутності цих спільнот.

Водночас навіть у таких районах спостерігається поступове розширення сфер використання української мови. Це пов’язано з необхідністю отримання освіти, працевлаштування, участі в суспільному житті держави та розвитку міжрегіональних контактів. У результаті поширюється явище функціональної двомовності, коли особа використовує різні мови залежно від сфери діяльності [49, с. 124].

Одним із важливих проявів асиміляційних процесів є зміна мовної самоідентифікації населення. В умовах тривалих міжетнічних контактів частина представників національних меншин починає вважати українську мову рідною або використовувати її як основну мову спілкування. Такі процеси особливо характерні для молодого покоління, яке активно інтегрується в загальноукраїнський соціокультурний простір.

Суттєвий вплив на мовну ситуацію мають міграційні процеси. Західноукраїнський регіон традиційно характеризується високою мобільністю населення. Трудова міграція, внутрішні переселення та урбанізація сприяють активізації міжетнічних контактів і посиленню мовних трансформацій. У багатьох випадках міграція прискорює процеси мовної асиміляції, оскільки адаптація до нового соціального середовища потребує використання домінуючої мови.

Особливу роль у формуванні мовної ситуації відіграє система освіти. Освітні заклади є важливими осередками мовної соціалізації населення. Вивчення української мови, використання її як мови навчання та спілкування сприяє інтеграції представників різних етнічних груп у спільний культурний простір. Водночас законодавство України гарантує право національних меншин на збереження та розвиток рідної мови, що створює передумови для підтримання мовного різноманіття [33, с. 148].

Значний вплив на мовні процеси справляють засоби масової інформації, інтернет-комунікації та цифровий простір. Поширення україномовного інформаційного контенту сприяє зміцненню позицій державної мови та формуванню спільного інформаційного середовища. Разом із тим сучасні

комунікаційні технології створюють можливості для збереження мовної ідентичності національних меншин через доступ до медіаресурсів рідною мовою.

Важливо зазначити, що асиміляційні процеси в мовній сфері не завжди означають втрату етнічної ідентичності. У багатьох випадках формується явище етнічної інтеграції, коли представники національних меншин активно використовують українську мову, але водночас зберігають власні культурні традиції, звичаї та етнічну самосвідомість. Така модель розвитку є характерною для більшості етнічних спільнот Західної України [25, с. 416].

Сучасна мовна ситуація регіону також зазнала впливу суспільно-політичних процесів останніх років. Зростання ролі української мови в суспільному житті, посилення національної консолідації та активізація процесів формування громадянської ідентичності сприяють розширенню використання державної мови в усіх сферах життя населення. Водночас Західноукраїнський регіон продовжує залишатися одним із центрів збереження культурного та мовного різноманіття України.

Таким чином, мовна ситуація є важливим індикатором асиміляційних процесів у Західноукраїнському регіоні. Вона відображає особливості міжетнічної взаємодії, рівень інтеграції національних меншин, інтенсивність мовних трансформацій та характер етнокультурного розвитку території. Аналіз мовної структури населення свідчить про поєднання двох взаємопов’язаних тенденцій: посилення ролі української мови як чинника суспільної консолідації та збереження мовної самобутності окремих етнічних спільнот. Саме така збалансованість є важливою передумовою стабільного етнодемографічного розвитку Західноукраїнського регіону та гармонізації міжетнічних відносин у майбутньому.

РОЗДІЛ 3.
ПРОФЕСІЙНА ПЕДАГОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема дослідження структури населення Західноукраїнського регіону безпосередньо пов’язана зі змістом шкільного курсу географії України та реалізується насамперед у 8–9 класах під час вивчення розділів «Населення України та світу» і «Господарство України». Окремі елементи теми також розглядаються в курсі географії 6 класу (основи демографічних знань) та 10 класу (соціально-економічна географія світу).

Особливу увагу в навчальних програмах приділено формуванню в учнів умінь аналізувати демографічні процеси, працювати зі статистичними матеріалами, картами, діаграмами та таблицями, що створює належне підґрунтя для виконання суспільно-географічних досліджень.

Вивчення структури населення Західноукраїнського регіону сприяє формуванню таких компетентностей: географічної грамотності; просторового мислення; навичок роботи зі статистичною інформацією; уміння аналізувати демографічні показники; дослідницьких умінь і навичок; громадянської та соціальної компетентності; інформаційно-цифрової компетентності.

Учні навчаються визначати особливості: статево-вікової структури населення; етнічного складу населення; конфесійної структури; рівня урбанізації; трудових ресурсів; міграційних процесів.

Найбільший методичний потенціал тема має під час виконання практичних робіт та навчальних проєктів.

Учні можуть: аналізувати статистичні дані областей Західної України; будувати діаграми та графіки структури населення; складати порівняльні характеристики областей регіону; працювати з картами густоти населення та урбанізації; досліджувати демографічні проблеми окремих територій; здійснювати міні-дослідження міграційних процесів.

Тема дозволяє реалізувати всі етапи суспільно-географічного

дослідження: 1. Постановка проблеми. Учні визначають актуальні демографічні проблеми Західноукраїнського регіону: депопуляція; трудова міграція; старіння населення; зміни етнічного складу. 2. Збір інформації. Використовуються: статистичні матеріали; картографічні джерела; дані переписів населення; матеріали органів місцевого самоврядування; відкриті геоінформаційні ресурси. 3. Аналіз отриманих даних. Учні: обчислюють демографічні показники; порівнюють області регіону; виявляють територіальні відмінності; встановлюють причинно-наслідкові зв'язки. 4. Формулювання висновків. На основі аналізу роблять узагальнення щодо сучасного стану населення та перспектив демографічного розвитку регіону.

Використання краєзнавчого підходу. Тема має значний краєзнавчий потенціал. Учні можуть досліджувати демографічні особливості власної області або територіальної громади та порівнювати їх із показниками інших областей Західної України: Львівська область; Івано-Франківська область; Тернопільська область; Волинська область; Рівненська область; Закарпатська область; Чернівецька область.

Це сприяє розвитку дослідницького інтересу та формуванню відповідального ставлення до розвитку своєї громади.

Оже, тема дослідження «Формування в учнів умінь здійснення суспільно-географічного дослідження структури населення Західноукраїнського регіону» повністю відповідає змісту шкільного курсу географії та сучасним вимогам компетентнісного навчання. Її використання сприяє розвитку дослідницьких умінь, формуванню географічної компетентності, навичок аналізу статистичних даних і просторового мислення. Особливо цінним є поєднання теоретичних знань із практичною дослідницькою діяльністю учнів, що забезпечує підготовку здобувачів освіти до самостійного вивчення соціально-демографічних процесів та активної громадянської позиції.

3.1. План-конспект уроку для учнів 8 класу на тему: «Кількість населення у світі та Україні. Чинники, що впливають на кількість населення: природний рух, міграції»

Мета уроку:

навчальна: поглибити знання про чисельність населення світу й України, найбільші за людністю країни; сформувати розуміння причин змін кількості населення; ввести поняття «природний та механічний рух», «демографічний вибух», «демографічна криза», «демографічна політика»; ознайомити з дослідженнями П. Чубинського; розкрити демографічну ситуацію в різних регіонах України; навчити визначати показники народжуваності, смертності, природного й механічного руху; показувати на карті й називати регіони світу, країни та області України з найбільшою і найменшою чисельністю населення та природним приростом; оцінювати значення демографічних знань для соціально-економічного розвитку України та країн світу;

розвивальна: розвивати пам’ять, логічне мислення, уміння аналізувати та порівнювати статистичні дані, виконувати обчислення, працювати з підручником, тематичними картами та іншими джерелами знань;

виховна: виховувати почуття патріотизму.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності

Вступне слово вчителя. Сьогоднішня тема стосується кожного з нас. За лаконічним словом «населення» криються долі мільярдів людей – тих, хто жив тисячоліття тому, живе нині і народиться у майбутньому. Безперервний, історично й соціально обумовлений процес зміни людських поколінь через народження й смерть – це і є відтворення населення.

Прийом «Дивуй». Учням пропонується зайти на сайт «Населення Світу» й дізнатись про сьогоднішню чисельність людства. Нині на планеті проживає близько 8,3 млрд осіб – і цифра змінюється щомиті в режимі онлайн. Сайт дозволяє отримати розгорнуту характеристику населення світу й кожної країни

окремо, порівнювати різні показники. Для порівняння: у 5000 р. до н. е. населення Землі становило лише 5 млн осіб; люди жили значно менше, а середня тривалість життя не перевищувала 45–50 років – на противагу сучасним 70–75 рокам. Щохвилини у світі народжується близько 150 осіб. Перший мільярдний рубіж людство подолало лише в 1800 р., а вже за наступні 127 років ця цифра подвоїлась.

Прийом «Дослідницька лабораторія». Учні знаходять на сайті Китай та Індію й порівнюють їхню чисельність з даними підручника. Стає очевидним, що за кілька останніх років Китай «зріс» майже на 31 млн осіб, а Індія – на понад 60 млн, тобто темпи приросту в Індії вдвічі вищі. Якщо у 2015 р. різниця між ними становила 58 млн, то нині вона скоротилась до 28 млн. Учні також порівнюють чисельність населення у різні історичні епохи (таблиця «Зміна кількості населення Землі» в підручнику) і ставлять перед собою питання: чому характеристики населення постійно змінюються, до чого це призводить і яка наука цим займається?

II. Вивчення нового матеріалу

Повідомлення теми. У сучасному цивілізованому світі визнано: найвища цінність – це людина. Країна є розвиненою, коли має інтелектуально й творчо розвинутих громадян – головний її ресурс. Знання про чисельність, склад і закономірності розміщення населення необхідні будь-якій державі для прогнозування трудових ресурсів, аналізу структурних змін і раціонального розміщення виробництв.

Прийом «Подорож у слово».

Демографія (з грец. «народоопис») – наука про склад, рух і закономірності розвитку населення.

Населення – сукупність людей, які постійно проживають на певній території.

Проблемне запитання уроку: До чого призводить невпинне зростання населення у світі і стрімке його зменшення в Україні?

Прийом «Дослідницька лабораторія». Учні обирають на сайті Україну й

з’ясовують її сучасну чисельність. Порівнявши ці дані з малюнком підручника (динаміка чисельності населення України у XX–XXI ст.), вони бачать: від 1897 до 1993 р. населення зросло з 28,8 млн до 52,2 млн осіб, а вже від 1993 до 2014 р. – зменшилось майже на 7 млн.

Які ж чинники впливають на чисельність населення?

Прийом «Подорож у слово».

Природний рух населення – зміна чисельності населення внаслідок народжуваності та смертності.

Природний приріст – різниця між показниками народжуваності і смертності.

Відтворення населення – безперервний, постійно повторюваний процес зміни поколінь.

Механічний рух – переселення населення між різними територіями.

Демографічний вибух – різке зростання чисельності населення внаслідок стрибкоподібного збільшення природного приросту.

Старіння населення – зростання частки людей похилого віку у віковій структурі.

Депопуляція – зменшення чисельності населення внаслідок від’ємного природного приросту.

Прийом «Картографічний практикум». Робота в парах по рядах:

І ряд. На карті «Природний рух населення. Україна» визначити всі характеристики населення і з’ясувати, чи допомагають вони схарактеризувати його чисельність.

ІІ ряд. Порівняти показники народжуваності, смертності та природного приросту в різних областях України; виявити розходження між заходом і сходом та пояснити їхні причини.

ІІІ ряд. За картою «Природний рух населення. Світ» порівняти аналогічні показники різних країн.

Довідкова інформація. Точні відомості про чисельність населення дають переписи. У 1874 р. під керівництвом П. Чубинського було проведено перший

перепис у Києві. Останній Всеукраїнський перепис відбувся у 2001 р. (48 млн 923 тис. осіб). На 1 січня 2019 р. чисельність населення становила 42 млн 153 тис. 656 осіб.

Прийом «Проблемне запитання».

До чого призводить невпинне зростання населення у світі?

До зростання кількості голодуючих: вперше з 1970-х рр. вона перевищила 1 млрд осіб; за даними ООН, для забезпечення продовольством через 40 років потрібно подвоїти або потроїти обсяг виробництва.

До руйнування середовища проживання та виснаження природних ресурсів через надмірну густоту населення.

До посилення міждержавного суперництва за ресурси та вплив.

До чого призводить стрімке зменшення населення в Україні?

До погіршення демографічних характеристик працездатного населення й зменшення сукупного національного доходу.

До старіння населення, зростання «навантаження» на працездатних, скорочення тривалості та погіршення якості життя, посилення міграційних процесів.

До зростання рівня бідності, зниження споживчого попиту та деформації вікової структури через відтік молоді.

Прийом «Інформаційна палітра» (випереджаючі завдання учнів):

Україна входить до п’ятірки держав світу за темпами скорочення населення (за даними ООН; гірші показники лише в Болгарії, Латвії, Молдові та Хорватії); за прогнозом ООН, до 2050 р. населення України скоротиться на 18%.

В абсолютних цифрах найбільше голодуючих – в Азії (520 млн), проте найвища їхня частка – в Африці (20% населення, або 243 млн осіб); у Східній Африці цей показник сягає 34%.

Україна посідає одне з перших місць за рівнем смертності та останнє серед країн ЄС за індексом тривалості життя (за даними ООН).

Найвищий коефіцієнт сумарної народжуваності – у Нігері (6,62),

найнижчий – у Сінгапурі (0,82).

Епіцентр демографічного «вибуху» сьогодні – Африка; щохвилини населення Землі збільшується на 154 дитини.

III. Закріплення навчального матеріалу

Учні заповнюють таблицю «Демографічні процеси у різних частинах України» у практикумі: записують формули, виконують обчислення, аналізують поняття природного й механічного руху та їхній вплив на зміну чисельності, досліджують особливості демографічних процесів на основі статистичних даних. Потім порівнюють отримані результати з даними сайту «Населення Світу» і доходять висновку про стале скорочення населення в Україні.

IV. Підбиття підсумків уроку

Прийом «Ключові слова». Учні згадують усі нові та вже відомі поняття, використані на уроці, й здійснюють пошук у мережевих ресурсах місцевих і обласних видань щодо актуальних новин за темою уроку.

V. Домашнє завдання

Опрацювати §49, навчитись читати діаграми, схеми та таблиці, ознайомитись із рубриками «Україна дивовижна» і «Рекорди України». Попрацювати із сайтом «Населення Світу» та створити власний медіапродукт за однією з запропонованих або самостійно обраних тем.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання поставлених у дослідженні завдань можна сформулювати такі висновки. Етноси є складними біосоціальними динамічними системами, що підпорядковані власним закономірностям становлення, розвитку, розквіту, занепаду і зникнення або трансформації. У науці існує кілька концепцій розуміння сутності етносу: біологічна, соціальні (дуалістична, інформаційна, системно-статистична), примордіалістські (природно-еволюційна та еволюційно-історична), переніалістська, інструменталістська, конструктивістська, пасіонарна. Більшість українських дослідників поділяють біосоціальну концепцію.

Сукупність біологічних і соціальних процесів виникнення, існування, трансформації та зникнення етносів відображається в етнічних процесах, що за змістом поділяються на еволюційні та трансформаційні, а за характером прояву – на роз'єднавчі та об'єднавчі.

Концентрація в прикордонних етноконтактних зонах численних, різновіддалених за етногенетичною і мовно-культурною спорідненістю народів, робить етнічну структуру населення надзвичайно складною системою. Відтак розробка методики суспільно-географічних досліджень таких територій вимагає застосування цілісного комплексу загальнонаукових і конкретно-наукових методів пізнання.

За даними останнього перепису населення, на території Західноукраїнського регіону проживають 9 552,9 тис. осіб, які ідентифікували себе представниками 119 народів, об'єднаних у 22 мовні групи десяти мовних сімей. Домінують українці – 92,15%; найчисельніші етнічні меншини – представники титульних народів сусідніх держав: росіяни, угорці, румуни, молдовани, поляки, білоруси, словаки, а також роми, німці, євреї, вірмени. Етногеографічне розміщення та історичний розвиток сформували в кожному прикордонному сегменті специфічну структуру меншин, що відрізняється від загальноукраїнської.

В українській смузі українсько-білоруського й українсько-польського

прикордоння домінуючою є титульна нація – частка українців становить 95,6%. Найчисельніші меншини – росіяни (2,91%), білоруси (0,40%) і поляки (0,38%): білоруси є другою меншиною в українсько-білоруській смузі, поляки – в українсько-польській.

Закарпатська і Чернівецька області є поліетнічними територіями зі значними частками генетично та мовно-культурно віддалених від українців народів – угорців, румунів, молдован, ромів тощо. За індексом етнічної різноманітності виокремлюються 6 «поліетнічних» районів, 8 «перехідних» районів і 2 обласні центри та 10 «майже моноетнічних» районів. На рівень строкатості значно впливає етногеографічне положення: найвища різноманітність – в етноконтактних районах; угорці переважають у Берегівському, румуни – в Герцаївському, молдовани – в Новоселицькому, в Глибоцькому районі перевага українців над румунами становить лише 1,5%, в інших районах домінують українці.

У «майже моноетнічних» зонах національні меншини розселені відносно міст різної людності нерівномірніше, ніж українці. У поліетнічних зонах такої залежності не простежується, а крива розселення меншин на початку графіка проходить нижче за криву розподілу українців.

Індекс етнічної різноманітності міського населення «майже моноетнічних» територій має чітку функціональну залежність від людності міст і описується відповідною формулою. На «поліетнічних» територіях така залежність відсутня: на рівень строкатості населення Закарпатської і Чернівецької областей більший вплив справляє етногеографічне положення, а не розмір міста.

Етнічні групи відрізняються за своїми етнодемографічними потенціалами, інтенсивністю та напрямками міграцій, що визначає характер демографічних процесів і динаміку їх чисельності. Серед найбільших груп регіону найсприятливіший демографічний потенціал мають роми, румуни, угорці й українці; найдепресивніший – євреї, білоруси, поляки й росіяни. Міграційний відтік характерний для євреїв, німців, білорусів, росіян, угорців,

поляків і українців; перевищення імміграції над еміграцією притаманне вірменам, грузинам, молдованам, болгарам тощо.

Етномовна ситуація є індикатором розвитку асиміляційних процесів. За рівнем мовної самоідентичності виокремлюються п’ять груп: 1) українці – найвищий рівень визнання рідною мови своєї національності; 2) росіяни – зберегли високий рівень мовної ідентичності; 3) білоруси, поляки, словаки – відчутна україномовна асиміляція; 4) румуни, угорці, молдовани – в районах компактного проживання домінують мови своєї національності; 5) роми – дуже високий рівень асиміляції з мовою навколишнього населення. Рівень мовної асиміляції визначається урбанізованістю, величиною міст, етногеографічним положенням, демографічним потенціалом, компактністю розселення, рівнем етнічної різноманітності й мовною політикою держави.

Спостерігається загальна тенденція до зниження рівня етнічної різноманітності населення в усіх областях Західноукраїнського регіону. У «майже моноетнічних» районах відбуваються переважно еволюційні етнічні процеси; у «поліетнічних» – еволюційні, еволюційно-трансформаційні та трансформаційні, що знаходить відображення в динаміці етнічної структури населення.

Професійно-педагогічна спрямованість результатів дослідження полягає у вдосконаленні методики навчання географії в закладах загальної середньої освіти шляхом формування в учнів дослідницьких умінь та навичок здійснення суспільно-географічних досліджень.

У процесі виконання роботи було встановлено, що вивчення структури населення Західноукраїнського регіону має значний освітній потенціал для реалізації компетентнісного підходу в навчанні географії. Результати дослідження сприяють розвитку в учнів умінь працювати зі статистичними матеріалами, картографічними джерелами, демографічними показниками, здійснювати аналіз, порівняння, узагальнення та інтерпретацію суспільно-географічної інформації.

Практична цінність роботи полягає в розробленні методичних

рекомендацій щодо організації дослідницької діяльності учнів під час вивчення тем, пов’язаних із населенням України, етнічними процесами, демографічною ситуацією та регіональними особливостями розвитку територій. Запропоновані підходи можуть бути використані вчителями географії під час проведення уроків, практичних робіт, навчальних проектів, факультативних занять та роботи географічних гуртків.

Результати дослідження забезпечують формування в майбутніх учителів географії професійних компетентностей, необхідних для організації навчально-дослідницької діяльності учнів, використання сучасних педагогічних технологій, розвитку критичного мислення та формування географічної компетентності здобувачів освіти.

Особливе значення має використання регіонального матеріалу Західної України, що сприяє реалізації краєзнавчого принципу навчання, підвищує мотивацію учнів до вивчення географії, формує громадянську свідомість, патріотизм та інтерес до соціально-економічних процесів, які відбуваються в Україні.

Таким чином, результати дослідження мають важливе професійно-педагогічне значення, оскільки можуть бути використані для вдосконалення методики навчання географії, підвищення ефективності освітнього процесу та формування в учнів ключових і предметних компетентностей відповідно до вимог Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барна І. М. Етногеографічне дослідження регіону (на матеріалах Тернопільської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» Львів: Лотос, 2005. 19 с.

2. Вівчарик М. М. Україна від етносу до нації: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2004. 239 с.

3. Власенко Н. С., Герасименко Г. В., Лібанова Е. М. Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки: монографія. Київ: ІВЦ. Державний комітет статистики України, 2003. 231 с.

4. Гищук Р. М. Ретроспективна екістично-етнічна оцінка заселення території Івано-Франківської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» Чернівці: Слово, 2011. 20 с.

5. Голиков А. П., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до економічної і соціальної географії: підруч. Київ: Либідь, 1997. 320 с.

6. Григор'єва Г. В. Суспільно-географічні процеси заселення Північної Бессарабії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» Чернівці: Слово, 2010. 20 с.

7. Гудзеляк І. Географія населення: навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 232 с.

8. Дашкевич Я. Націогенез – національне відродження – національна свідомість українців на зламі XVI – XVIII ст. *Україна: наука і культура*. Київ, 1993. Вип. 26-27. С. 44–53.

9. Джаман В. О. Вплив природно-ресурсного потенціалу території на розселення в Західному регіоні України. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць.* Вип. 138: Географія. Чернівці: ЧНУ, 2002. С. 108–116.

10. Джаман В. О. До проблеми сучасного соціально-економічного

стану сільської місцевості середнього Подністров'я Івано-Франківської області (географічні аспекти). *Стале природокористування: підходи, проблеми, перспективи: матеріали III Міжнар. наук. конф.* (Тернопіль, 28-29 травня 2010 р.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. С. 170–171.

11. Джаман В. О. Етнічна різноманітність населення – складова туристичної атрактивності території (на прикладі Чернівецької області). Географія і туризм: міжнародні виклики українському туризму: матеріали V міжнар. наук. конф. (Львів – Судова Вишня, 23- 25 вересня 2011 р.). Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2011. С. 63–66.

12. Джаман В. О. Етнічна різноманітність населення української частини єврорегіону «Буг». *Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Луцьк, 14-15 жовтня 2010 р.). Луцьк: ВНУ ім. Л. Українки, 2010. С. 27–30.

13. Джаман В., Заблотовська Н., Костащук І Етнічна мапа буковинського прикордоння на зламі тисячоліть: монографія. Чернівці: Прут, 2011. 80 с.

14. Дністрянський М. С. Етногеографія України: навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 232 с.

15. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: посіб. Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 490 с.

16. Євтух В. Б. Національні меншини – об'єкт державної етнополітики. Український географічний журнал. 1997. №3. С. 3–9.

17. Жупанський Я. І. Ландшафт і етнос: деякі дефініції та характеристики взаємодії і впливу. *Ландшафт як інтегруюча концепція XXI сторіччя: Зб. наук. праць*. Київ, 1999. С. 153–155.

18. Жупанський Я. І., Куниця М. М., Воропай Л. І. Географія Чернівецької області: навч.посіб. Чернівці: Колос, 1993. 192 с.

19. Заставецька О. В. Географія населення України: навч.посіб. Тернопіль: Пролісок, 2003. 149 с.

20. Заставний Ф. Д. Географія України: посіб. У 2-х книгах. Львів: Світ, 1994. 472 с.

21. Заставний Ф. Д. Населення України: посіб. Львів: Край, Просвіта, 1993. 224 с.

22. Кожолянко Г. К. Етнографія Буковини: посіб. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 384 с.

23. Костащук І. І. Географічні особливості формування національної структури населення в етноконтактних зонах (на прикладі Чернівецької області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» Чернівці, 2006. 20 с.

24. Костащук І.І. До питання про етапи формування національного складу населення Чернівецької області. *Історія української географії*. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. Випуск 10 (2). С. 81–86.

25. Костишин С. С. Буковина: історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 2024. 416 с.

26. Крачило М. П. Географія населення: посіб. Київ: НМК ВО, 1992. 180 с.

27. Крисаченко В.С. Природа і етнос: монографія. Київ: Наукова думка, 1994. 208 с.

28. Круглашова А., Андервальда К., Валентина Г. Етнічні взаємини на території Єврорегіону «Верхній Прут»: матеріали міжнар. наук. конф. (Чернівці, 8-9 черн. 2001 р.). Чернівці: Букрек, 2004. 398 с.

29. Круль В. П. Краєзнавство: регіональний огляд. Частина 1 Чернівці: Рута, 2001. 88 с.

30. Лозинський Р. М. Етнічний склад міського населення Галичини (історико-географічне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія». Львів, 2000. 18 с.

31. Лозко Г. С. Етнологія України: посіб. Київ: АртЕк, 2001. 304 с.

32. Макарчук С. А. Етнічна історія України: посіб. Київ: Знання,

2008. 471 с.

33. Макарчук С. А. Український етнос (виникнення та історичний розвиток). Київ: НМК ВО, 1992. 148 с.

34. Макарчук С.А. Етнографія України: посіб. 2-ге вид. Львів: Світ, 2004. 518 с.

35. Маруняк Є. О. Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України: посіб. Київ: Реферат, 2007. 224 с.

36. Мручковський П. В. Етнічна структура населення Волинської області (територіальні особливості). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки*. 2011. № 9. С. 77–83.

37. Надольська В. В. Етнологія: термінологічно-понятійний довідник. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. 242 с.

38. Наулко В. І. Динаміка етнічного складу населення України в XX столітті. *Український географічний журнал*. 1997. № 2. С. 17–22.

39. Наулко В. І., Атрюх П. Ф., Горленко В. Ф. Культура і побут населення України: навч. посіб. 2-е вид., доп. та перероб. Київ: Либідь, 1993. 288 с.

40. Олійник Я. Б. Методичні підходи до дослідження територіальної ідентичності населення. *Український географічний журнал*. 2013. №3. С. 34–40.

41. Олійник Я. Б. Тенденції розвитку географічної науки. Економічна та соціальна географія: посіб. Київ, 2016. Вип. 75. С. 3–6.

42. Осауленко О.Г. Національний склад населення України та його мовні ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року): посіб. Київ: Державний комітет статистики України, 2003. 245 с.

43. Петров В. Походження українського народу: посіб. Київ: МП «Фенікс», 1992. 192 с.

44. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії: посіб. Київ: Вища школа, 1996. 231 с.

45. Пономарьов Г. А. Етнографічна спадщина і національне відродження: посіб. Київ: Ін-т мистецтвознавста, фольклористики та етнології АН України, 1992. 272 с.

46. Попов Б. Етнос і соціум: посіб. Київ: Наукова думка, 1993. 172 с.

47. Сергійчук В. Етнічні межі та кордони України. *Наука і суспільство*. 1992. № 8-12. 121 с.

48. Фащевський М. І. Пріоритетний напрям дослідження географії населення в сучасний період. *Український географічний журнал*. 2001. № 3. С. 91–97.

49. Чучко М. К. Регіональні особливості етнодемографічної та конфесійної ситуації на Буковині в середині XIX – на початку XXI ст. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: зб. наук. праць*. Чернівці: Прут, 2004. Том 1 (17). С. 124–139.

50. Шабашова Л. Ю. Суспільно-географічні аспекти трансформації етнічної структури населення (на прикладі Закарпатської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія». Київ, 2005. 18 с.

51. Шаблій О. І. Соціально-економічна географія України: навч. посіб. Вид. друге, перероб. і доп. Львів: Світ, 2000. 680 с.

52. Яворська В. В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні: посіб. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. 384 с.

53. Kostaschuk I. Ethnic and religious factor in the development of Ukrainian regions: socio-geographical analysis / I. Kostaschuk, P. Mruchkovskyi *Journal of Education, Health and Sport*. 2018. Vol. 8, №2. P. 165–173.

54. Luchterhandt O. Nationale Minderheiten und Lojalität O. Luchterhandt. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 2025. 152 S.

55. Nistor I. Der nationale Kampf in der Bukowina. Bukarest, 2023. S. 209.

56. Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografike pref. D. Vatamaniuc. – București: Editura academiei Române, 1998. 464 S.

57. Deniker J. Les races et les peuples de la terre. Elements d’anthropologie et d’ethnographie J. Deniker. Paris, 2024. P. 3,16.

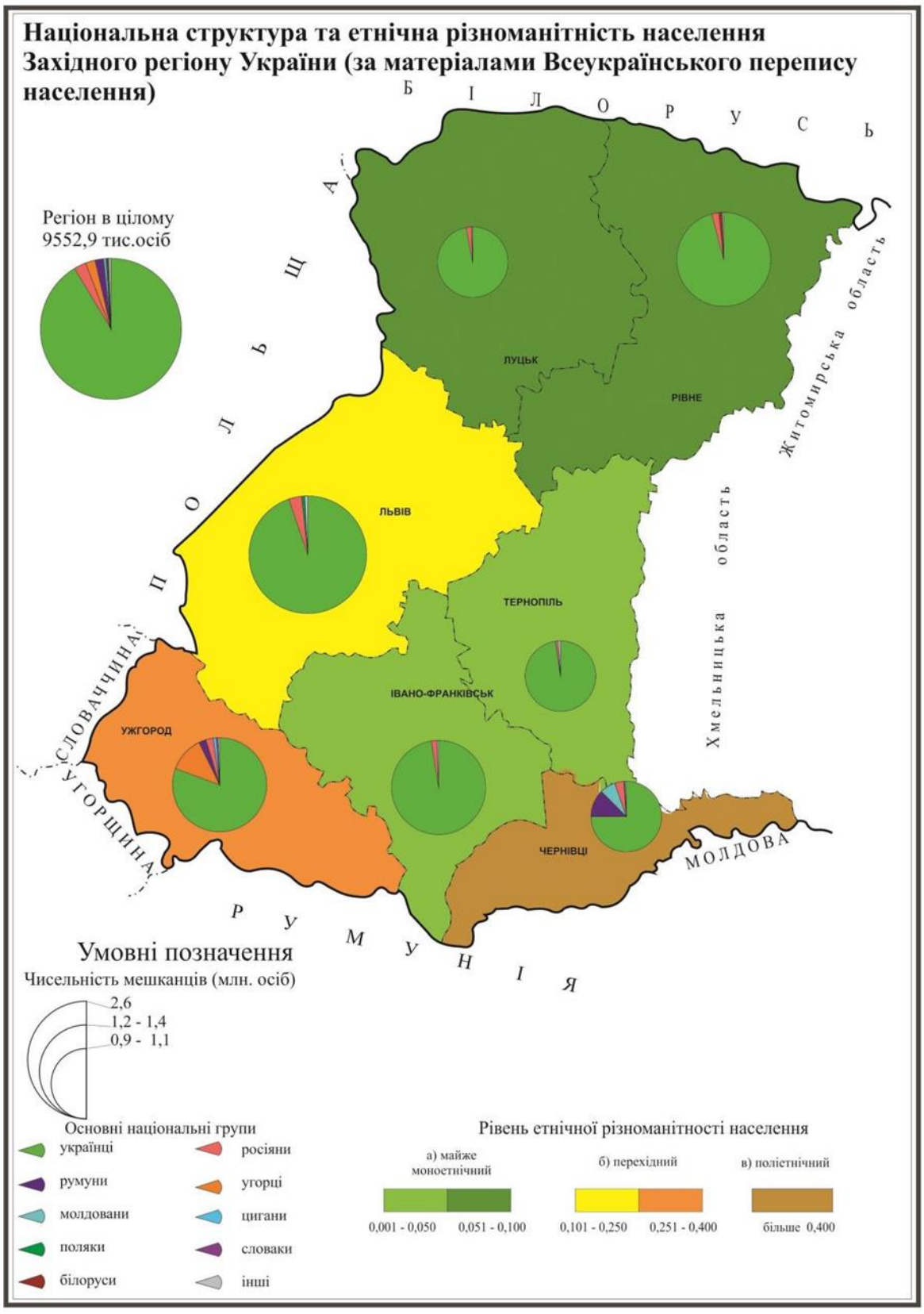
58. Ethnicity: Theory and Experience Ed. by N. Glazer, D.P. Moynihan. Cambridge (Mass.), 2020. P. 1–3.

59. Hofmann R. Minderheitenschutz in Europa (Völker-und staatsrechtliche Lage im Überblick) R. Hofmann. Berlin: Gerb. Mann Verlag, 1995. 230 S.

ДОДАТКИ

Додаток А

Національна структура та етнічна різноманітність населення Західного регіону України [1]

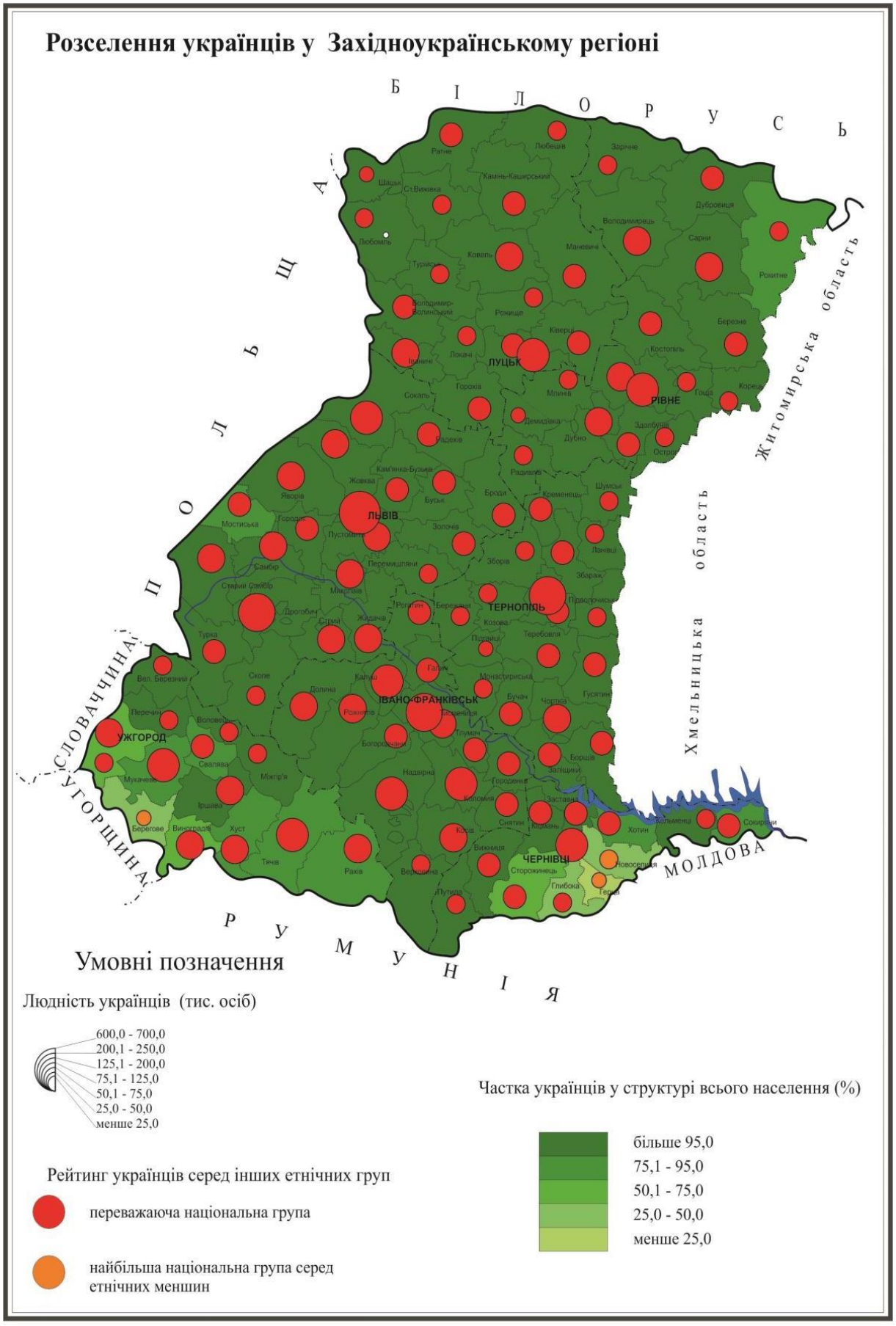
Додаток Б

Рівень етнічної різноманітності населення Західного регіону України [1]

Області	Індекси етнічної різноманітності			
	всього населення, 1989 р.	всього населення, 2001 р.	у тому числі	
			міського населення	сільського населення
Волинська	0,104	0,061	0,100	0,018
Закарпатська	0,384	0,351	0,397	0,322
Івано-Франківська	0,097	0,049	0,102	0,010
Львівська	0,180	0,101	0,152	0,022
Рівненська	0,128	0,080	0,121	0,043
Тернопільська	0,063	0,043	0,078	0,016
Чернівецька	0,494	0,435	0,348	0,488
Західний регіон	0,203	0,150	0,172	0,129
Україна	0,447	0,380	0,438	0,241

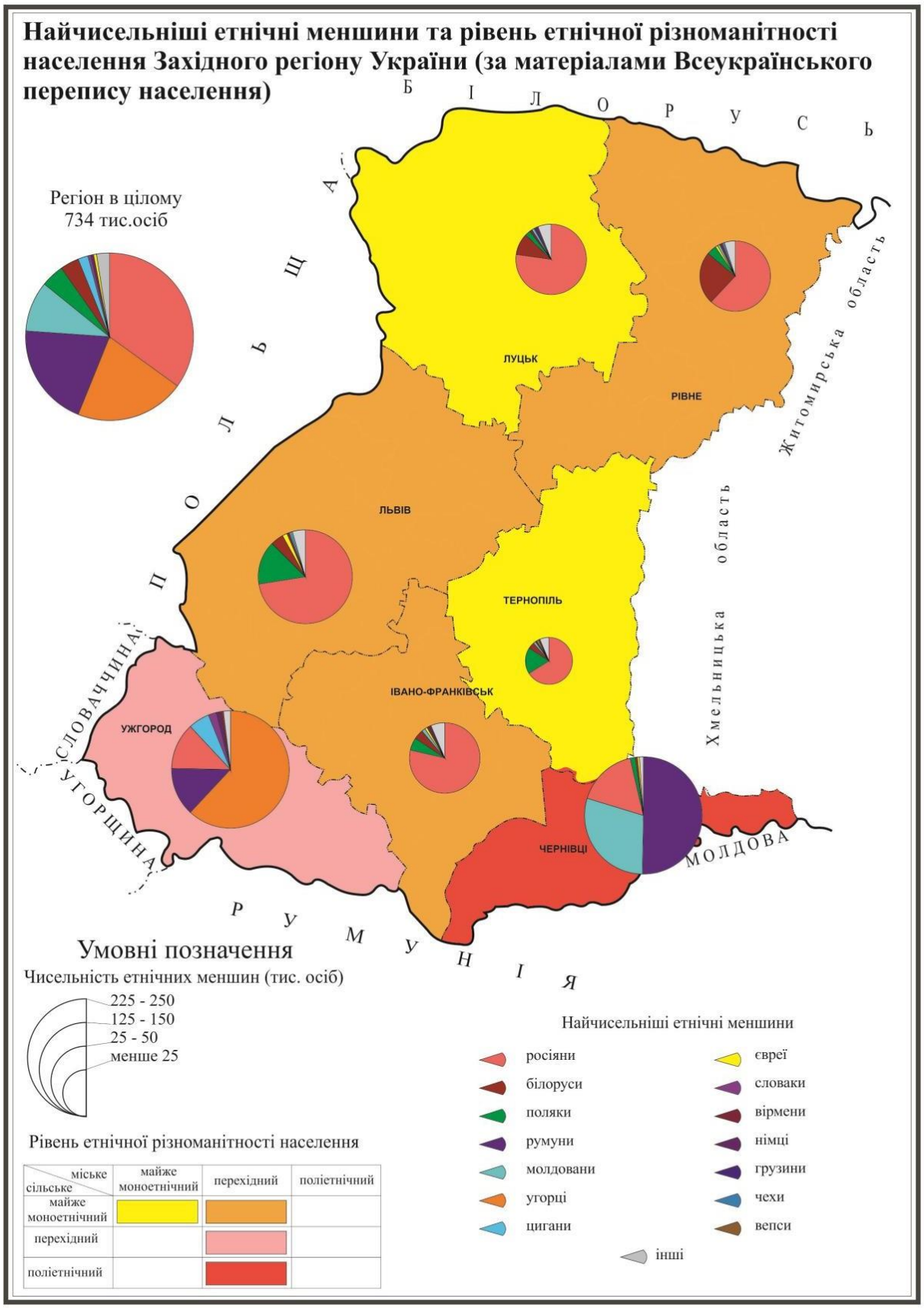
Додаток В

Розселення українців у Західноукраїнському регіоні [1]

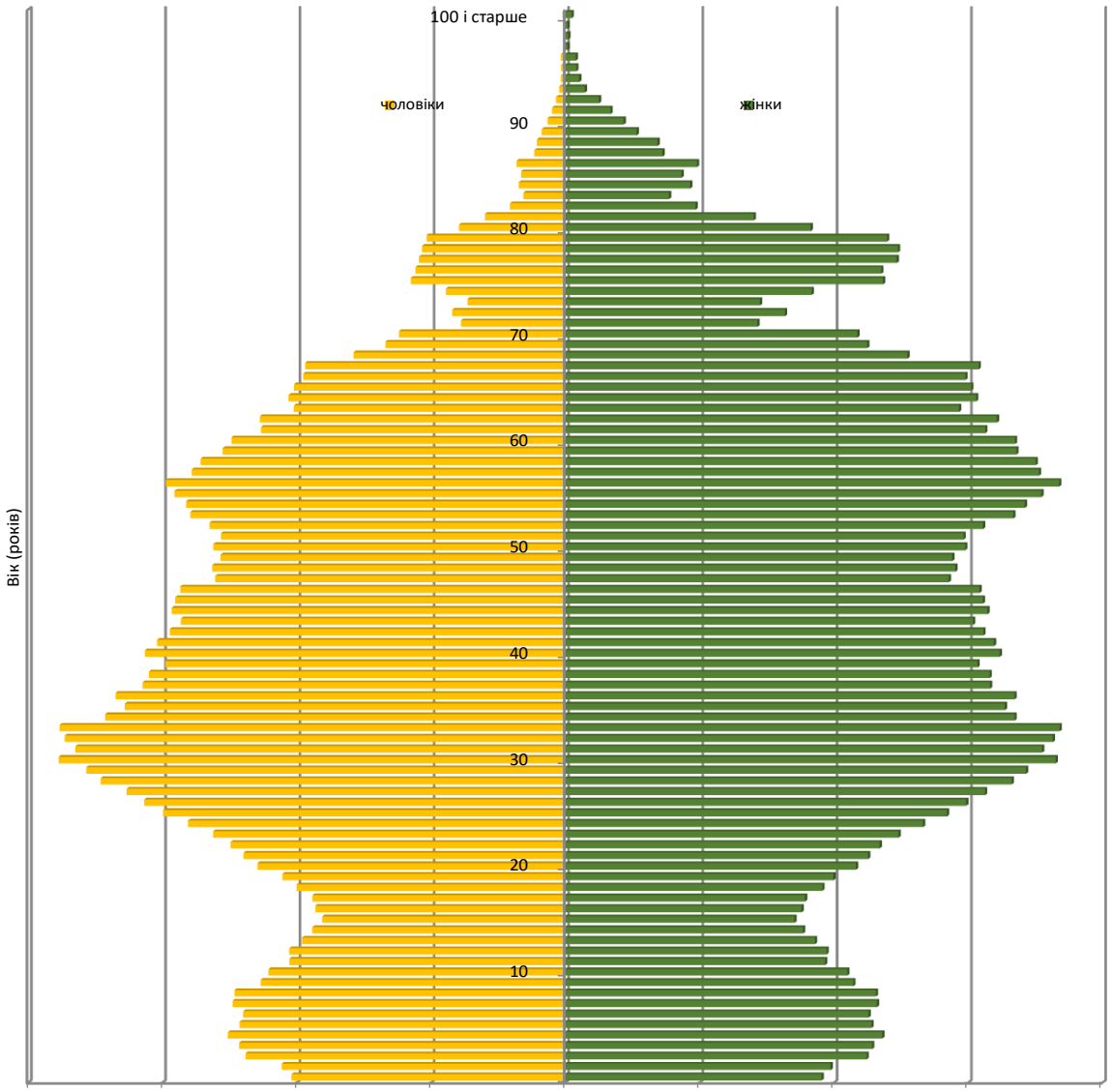
Додаток Г

Найчисельніші етнічні меншини та рівень етнічної різноманітності населення Західного регіону України (за матеріалами Всеукраїнського перепису населення) [1]

Додаток Д

Розподіл постійного населення за статтю та віком на 1 січня 2021 року [131]

Додаток Е

Найчисельніші етнічні групи Західного регіону України (бальна оцінка територіальної поширеності) [1]

№ п/п	Етнічні групи	Переважаюча етнічна група	Рейтингові місця етнічних меншин (за кількістю осіб)										Загальна кількість рейтингових місць	Бальна оцінка
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	українці	111	3										114	2 256
2	росіяни		95	11	8								114	1 314
3	білоруси		2	40	44	13	7	8					114	949
4	поляки		4	42	29	8	10	7	1	2	6	1	110	874
5	молдовани	1	2	5	15	36	19	14	10	3	3	1	109	706
6	німці					13	8	14	11	28	5	6	85	353
7	вірмени				4	14	16	11	14	8	8	6	81	383
8	татари					2	11	15	7	10	8	12	65	241
9	євреї					5	6	8	9	9	5	7	49	191
10	азербайджанці					1	8	5	10	6	10	6	46	164
11	цигани		1	4	9	7	7	6	3	1	2	4	44	268
12	грузини				3	4	5	8	2	5	10	4	41	169
13	болгари						2	4	7	9	10	8	40	115
14	угорці	1	4	4	1	3	5	3	3	2	3	3	32	209
15	румуни	2	3	4	2	4	3	4	1	4	4	1	32	223
16	латиші					1	1	4	2	5	6	3	22	71
17	чехи					2	2	4	2	2	4	5	21	73
18	словаки			4	1	1	4	4	1	2	1	1	19	112
19	узбеки						2	2	1	3	4	6	18	49
20	литовці					1		4	2	3	1	3	14	49
21	чуваші								4	5	1	2	12	35
22	казахи							1	2	2	5	2	12	31

23	туркмени						1	1	2	3	1	1	9	31
24	вепси			1		1	1	3		2		1	9	45
25	караїми								4	1	1	2	8	23
26	греки							1		2	2	1	6	16
27	мордва						1			1	1	3	6	14
28	албанці							1	1		1	1	4	12
29	чеченці								2	1			3	11
30	гагаузи								1		1	1	3	7
31	корейці					1				1		1	3	11
32	лезгини						1			1			2	9
33	таджики						1				1		2	8
34	естонці							1		1			2	8
35	марійці							1			1		2	7
36	башкири									1	1		2	5
37	удмурти										2		2	4
38	ханти							1					1	5
39	ороки								1				1	4
40	комі									1			1	3
41	даргинці											1	1	1
42	італійці											1	1	1
43	серби											1	1	1
44	американці											1	1	1